

UNDER FARBROR MELINS TORG

RAÅ 153:1
FARBROR MELINS TORG
REPLAGAREGATAN OCH ÅGATAN
LINKÖPINGS STAD OCH KOMMUN
ÖSTERGÖTLANDS LÄN

HELÉN ROMEDAHL
EMMA KARLSSON

Farbror Melins torg

Innehåll

Sammanfattning	2
Förord	4
Inledning	5
Arkeologisk bakgrund	6
Kort om Linköpings historia	6
Historiska källor	6
Tidigare arkeologiska undersökningar	11
Syfte och frågeställningar	12
Metod	12
Genomförande	12
Naturvetenskapliga analyser	13
Lagring av dokumentation	13
Resultat	14
Tomt 217	15
Tomt 218	22
Övrigt	33
Fynd	36
Keramik	36
Glas	39
Kritpipor	40
Metallföremål	40
Ben/horn- och kompositföremål	40
Obearbetade ben	41
Diskussion och slutsatser	42
Odling – kålgårdar och tobak	42
Bebyggelse	42
Hantverk	43
Tiden före 1600-talet	45
Referenser	48
Tekniska uppgifter	50
Appendix 1. Osteologisk analys	51
Appendix 2. Makroskopisk analys	95
Appendix 3. Konserveringsrapport	101
Appendix 4. Myntbestämning	149
Bilaga 1. Beskrivning av kontextgrupper och arkeologiska objekt	151
Bilaga 2. Fyndlista	188
Bilaga 3. Ritningar	199
Bilaga 4. Kalibrerad ¹⁴ C-datering	208
Bilaga 5. Uppmättningsritningar m m	209
Bilaga 6. Tomtkartor 1888-1896	218

Omslagsbilder:

Bakgrund - Tobaksplanta (Wikimedia Commons).

Övre infälld - Melin och värnpliktiga i trädgården (ÖM arkiv).

Nedre infällda - Montage av översiktsbilder över kv Bokbindaren från 1944 (ÖM arkiv).

ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
ARKEOLOGI OCH BYGGNADSVÅRD

Box 232 • 581 02 Linköping • 013 - 23 03 00 • www.ostergotlandsmuseum.se

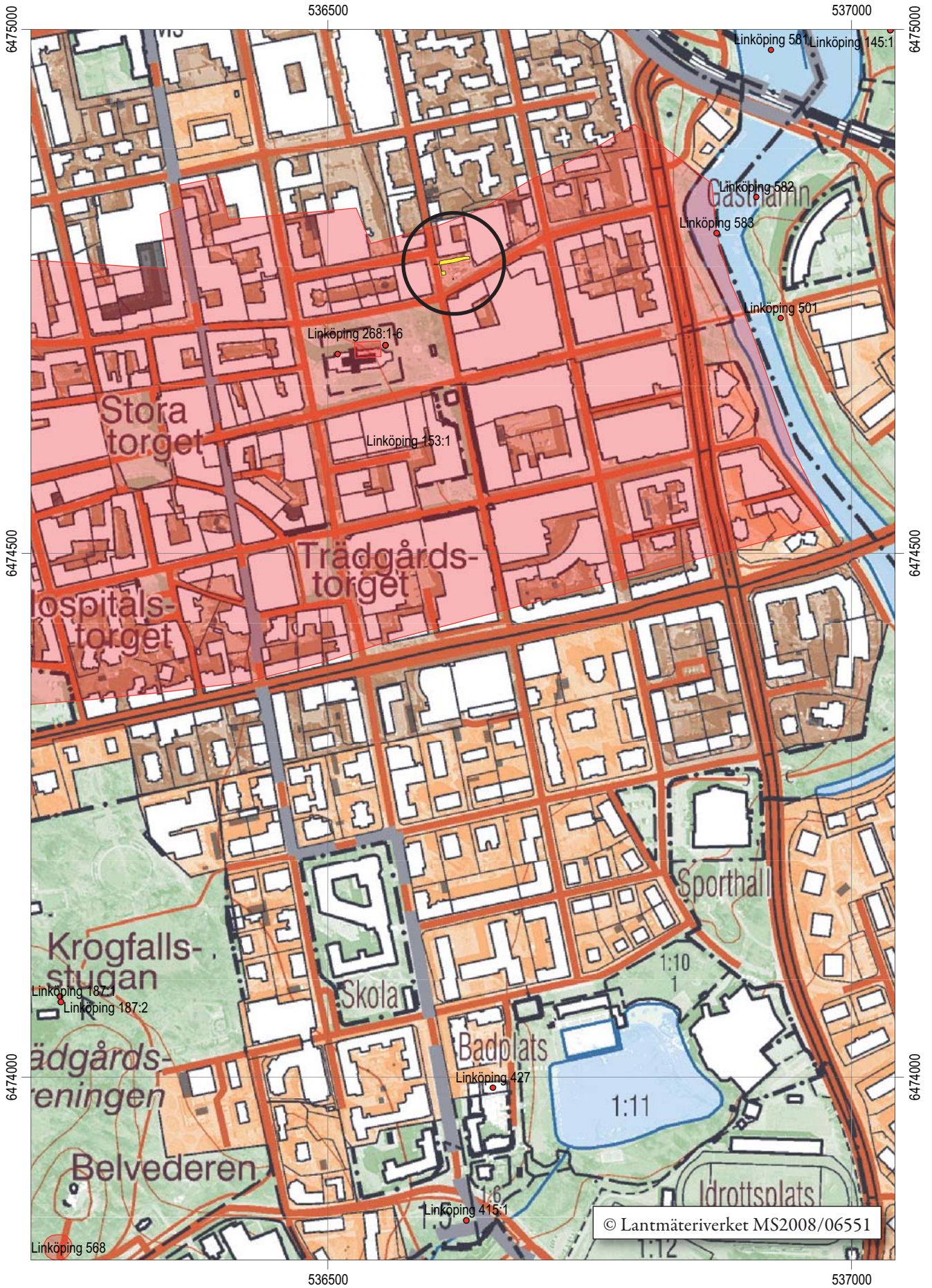
Sammanfattning

Östergötlands museum utförde under april och maj 2014 en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning på Farbror Melins torg, Repslagaregatan och Ågatan, Linköpings stad och kommun, Östergötland. Undersökningen föranleddes av en planerad omgestaltning av torget och intilliggande gatumark. Undersökningsytan berörde två historiska stadsgårdar, tomt 217 och 218 på 1696 års karta, i den östra delen av Linköping. Under 1700- och 1800-talen kom dessa två tomter att delas in i flera mindre tomter. De äldsta lämningarna inom undersökningsområdet var odlingslager, daterade till medeltiden och 1600-talet. I början av 1600-talet kom området att bebyggas. De mest välbevarade lämningarna var 1600- och 1800-talsbebyggelsen medan 1700-talsbebyggelsen var betydligt mer fragmentarisk. Vidare visar jordanalyser att man på en av tomterna bedrivit tobaksodling under 1700-talet. Det tillvaratagna fyndmaterialet utgörs bland annat av keramik, mynt och diverse andra metallföremål.

Helén Romedahl
antikvarie

Emma Karlsson
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan med undersökningschakten markerade. Skala 1:5 000.

Förord

”... en av vår stads ädlaste personligheter”

Den arkeologiska undersökningen utfördes i samband med att platsen utanför Näringslivets hus omvandlades till ett torg kallat Farbror Melins torg. Det hör inte till vanligheterna att någon av stadens innevånare får ett torg uppkallat efter sig. Lars Johan Melin (1860-1939) bodde på en av de stadstomter som numera ingår i torget. Melins trädgård, som var ett hav av blommor, vann tidningen Östgöta Correspondentens tävling om stadens vackraste trädgård år 1917. I sitt hem och i sin prisbelönta trädgård samlades stadens seminarister som Melin ofta hjälpte. Även stadens äldre bjöds in på kaffebjudningar i trädgården. Melin var också aktiv i Frälsningsarmén och gick bland annat runt på stadens ölhak för att sälja Stridsropet. År 1944, fem år efter Melins död, kom hans bostad och trädgård att jämnas med marken för att göra plats för ett nytt polishus, idag Näringslivets hus (Östgöta Correspondenten 2011; Karlsson 2015c; Grefbäck 1944).

Figur 4. Melin och seminarister i täppan omkring 1930. Ur: Grefbäck 1944.

Figur 5. Melin och värnpliktiga i trädgården. ÖM arkiv.

Figur 3. I Melins trädgård fanns en liten stuga. ÖM arkiv.

Inledning

Östergötlands museum genomförde 2014 en arkeologisk förundersökning, i form av schaktningsövervakning, i Farbror Melins torg, Repslagaregatan samt Ågatan, Linköping stad och kommun, Östergötland. Arbetet utfördes med anledning av planerad omgestaltning av platsen och intilliggande gatumark. Ombyggnationen omfattade nya markstensbeläggningar, trädplanteringar och ledningsomläggningar. Undersökningen utfördes efter beslut från Länsstyrelsen Östergötland. Uppdragsgivare var Linköpings kommun vilka även svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för undersökningen var Emma Karlsson. Rapportarbete har utförts av Helén Romedahl med bidrag av Emma Karlsson.

Arbetet omfattade totalt ca 130 m². I torgets norra del öppnades ett öst-västligt schakt om 29 x 3,5 m. I detta skulle flera träd planteras. Schaktdjupet var ca 1,0 m. Längsmed den södra schaktkanten grävdes dock en 0,2 m djup ”ränna” i botten av schaktet. Söder om ovan beskrivna schakt öppnades två mindre ytor upp; en 3,6 x 3,6 m stor yta för en julgransfot samt en 1,0 x 1,0 för en staty. De båda sistnämnda schakten var också runt en meter djupa. Till detta kom två smalare schakt vilka förband det större schaktet (för träden) med Repslagaregatan i väster och med ytan för julgransfoten i söder. Dessa var 6,0 respektive 6,5 m långa, cirka 0,8 m breda och 1-1,2 m djupa. Övriga schaktningsarbeten kom inte att beröra fornlämning. Inom i stort sett samtliga ytor

Figur 6. Parallellt med Näringslivets hus (fd polishuset) öppnades ett större schakt upp. Inom ytan skulle bland annat flera träd planteras. Mot väster. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 7. I torgets västra del undersöktes en mindre yta inom vilken bland annat en julgransfot skulle anläggas. Mot sydväst. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

kvarligger fornlämning i form av ett äldre odlingslager. Utifrån provgropar bedöms det kvarliggande lagret vara cirka 0,1-0,2 m tjockt. För att skydda detta odlingslager, samt kulturlager och bebyggelselämningar i områdena intill schakten, från att förstöras av rötter har en speciell markduk lagts i botten och på sidorna av schakten.

Som nämnts i förordet tillkom benämningen ”torg” och namnet ”Farbror Melin” inför omgestaltningen. Initialt stavades Melin med två l (Mellin) men det kom senare att ändras, från kommunens sida, till ett l (Melin). Därför förekommer den förstnämnda stavningarna i fältdokumentationen och administrativa dokument och den senare i detta rapportarbete.

Arkeologisk bakgrund

Kort om Linköpings historia

Linköping nämns för första gången i dokument från 1100-talets början. Orten omtalas då som Liunga kauping vilket syftar på marknads- och tingsplatsen vid Liunga (Ljunghed). Orten tycks ha haft en föregångare öster om Stångån, invid vadstället Gamla Stångebro. Här har bland annat gravfält från yngre järnåldern, en skeppssättning och flera runstenar funnits vilket vittnar om att platsen varit betydelsefull redan under järnåldern.

De äldsta lämningarna av orten Linköping är kyrkan S:t Lars vars äldsta gravar kan dateras till 1000-talet. Till denna äldsta fas av S:t Larskyrkans historia hör också flera tidigkristna gravmonument. Lämningarna pekar på att det sannolikt funnits en träkyrka i området för kyrkogården. Ett par fragment av tidigkristna gravmonument har även påträffats vid domkyrkan. Invid S:t Larskyrkan har det även stått två runstenar och nära domkyrkan har en tredje funnits. Runstenarna har daterats till perioden 990 - 1040 e Kr. Under 1100-talet första hälft blir Linköping biskopssäte och under seklet uppförs domkyrkan, en stenkyrka vid S:t Lars och en biskopsgård (Tagesson 2002; Kaliff & Tagesson 2005:33ff; Karlsson 2013; Modén 2010).

Det är först på 1280-talet de första initiativen till en stadsbebyggelse i Linköping börjar ta form. Franciskanerkonventet, inrättat år 1287, har tillskrivits en viktig roll i denna utveckling. Såväl arkeologiska lämningar som skriftliga källor visar att stadsbebyggelse etableras under 1300-talets början. Staden tycks då ha grundlagts medvetet. Utvecklingen ska sannolikt kopplas samman med den aktiva stadspolitik som folkungaätten, speciellt Magnus Ladulås och Birger Magnusson, bedrev

för att stärka kungamakten (Tagesson 2002; Kaliff & Tagesson 2005:33ff).

Redan i mitten av 1300-talet verkar det ske en stagnation i utvecklingen vilket förmodligen kan sättas i samband med en rad faktorer såsom politiska svårigheter för kyrkan, jordbrukskris och digerdöden. Från och med 1380-talet och framåt sker dock en förnyelse av bebyggelsen, staden expanderar mot öster och Stora torget anläggs. Det arkeologiska fyndmaterialet visar på en rikare variation och en större andel importföremål vilket tyder på att stadsbefolkningen ökat och blivit rikare. Under perioden etablerar domkyrkan ett antal residensgårdar varav flertalet hade stenhus (Tagesson 2002; Kaliff & Tagesson 2005:33ff).

I samband med reformationen dras residensgårdarna in till kronan och kyrkan får en ny och starkt reducerad organisation. I det arkeologiska materialet är denna period otydlig vilket tolkats som en stagnation och ödeläggelse av stadsbebyggelsen. I början av 1600-talet sker stora förändringar i bebyggelsestrukturerna och hushållen får en ny och rikare materiell kultur (Tagesson 2002; Kaliff & Tagesson 2005:33ff).

År 1700 förstörs stora delar av stadens bebyggelse i en eldsvåda. Ett decennium senare drabbas staden hårt av pesten. Stadens ekonomiska förutsättningar var där efter inte särskilt goda och staden blev under 1700-talet en utpräglad hantverksstad (Lindqvist 1987a:84).

Historiska källor

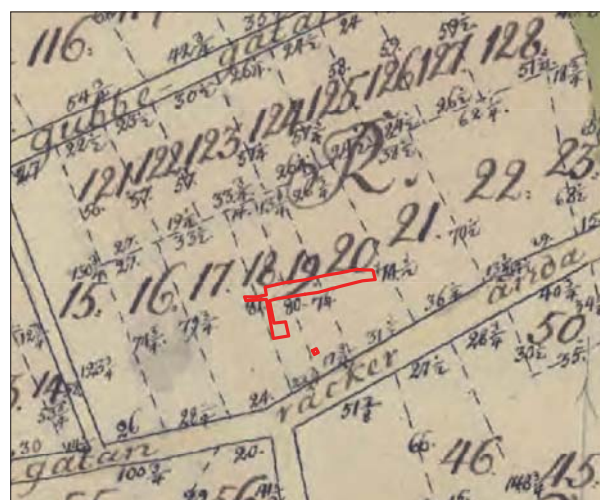
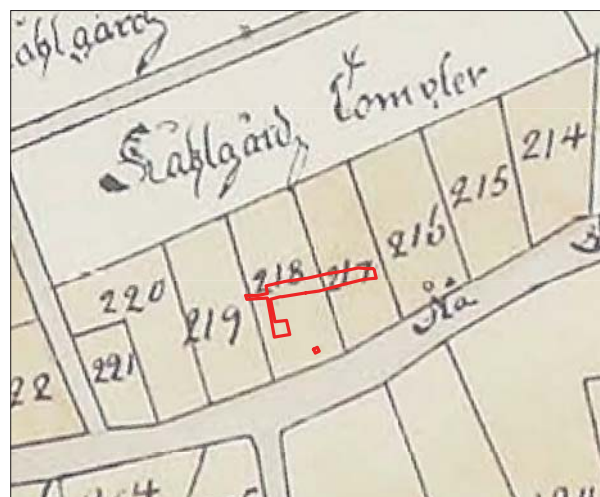
Undersökningsområdet är beläget inom Linköpings innerstad, inom fornlämning RAÅ 153. Farbror Melins torg gränsar i söder till Ågatan och i väster av Repslagaregatan. Norr om torget ligger det tidigare nämnda Näringslivet hus (f d polishuset) och i öster är fastigheten kv Bokbindaren 28. Strax sydväst om torget ligger S:t Larskyrkan, stadens äldsta kyrka. Kring kyrkan har det funnits en stor kyrkogård men sedan början av 1800-talet är här istället park (Karlsson 2013:8f).

Ågatan tillhör den medeltida stadens gatunät och finns omnämnd 1486 som *Badstuvugatan*. Den återkommer sedan i de skriftliga notiserna under flera olika namn såsom; *Badstugatan* 1492, *Vattengatan* på 1650-talet samt *Åågatan* 1696 och 1725. Gatan fungerade, under medeltiden och fram till 1600-talets mitt, som huvudled för den öst-västliga trafiken genom staden. Efter anläggandet av Storgatan, i mitten av 1600-talet, minskade Ågatans betydelse som genomfartsled och kom istället att bli en gata för vattentransporter mellan staden och Stångån. Gatan var 1698 i ett så uselt skick att de borgare som nyttjade den

för vattentransporter beslutade att gemensamt se till att den blev stensatt (Hök 1968). Den aktuella delen av Repslagaregatan (norr om Ågatan) tillkom först i slutet av 1700-talet (Karlsson 2015b:9). Gatans sträckning söder om Ågatan återfinns däremot på den äldsta stadskartan från 1600-talet mitt och arkeologiska resultat tyder på att gatan anlades i början av 1600-talet (Karlsson 2013:15 och 61).

I dokument från år 1486 och 1493 framgår att det i området mellan S:t Lars kyrkogård och Stångån funnits olaglig bebyggelse och kålgårdar. Bebyggelsen tycks vara spontant framvuxen och svår att avhysa. Det finns också flera medeltida belägg för att området öster om S:t Larskyrkan utgjordes av allmänningssmark, stadens svinavall. Ågatan fungerade, som tidigare nämnts, som en väg till Stångån öster om staden. Vid Stångån var bland annat kvarnar och stadens allmänna badstuga belägna (Tagesson 2013:7f). Från 1610 finns det skriftliga belägg för nyupptagna tomter på kronomark längsmed Hunnebergsgatan (väster om staden) och vid Lilla Stång (öster om staden) (Lindberg 1976:84 samt not 8 s 206). Lilla Stång var beteckningen på en bro över Stångån, sannolikt uppförd på 1500-talet, i förlängningen av Ågatan (vid nuvarande Tullbron) (Tagesson 2013:8).

Området låg i historisk tid i S:t Larskvarteren. I stadsdelen var många hantverkare bosatta under 1600- och 1700-talen (Lindqvist 1987b:87). I samband med undersökningen har ett urval historiska kartor studerats. Inom ramen för projektet har inte några fördjupade arkivstudier (t ex av kyrkoarkiv) kunnat genomföras. På 1696 års karta över Linköping, som utgör den första detaljerade tomtkartan, syns regelbundet utformade tomterna utmed Ågatan norra sida. Direkt norr om tomterna är ett område med kålgårdstomter. Undersökningsområdet motsvaras av tomt 217 och 218 (Linköpings stiftsbiblioteks samlingar). Nästa detaljerade tomtkarta är upprättad 1757. Mellan 1696 och 1757 har det skett en förändring i tomtgränserna. Tomt 218 har delats upp i två tomter: tomt 18 och 19. Tomt 217 har behållit den äldre strukturen men numreras nu som nummer 20 (LMS D64-1:22). På 1800 års och 1854 års stadskarta ser man ytterligare förändringar i

Figur 8a-c. De aktuella schakten markerade på 1696, 1757 respektive 1854 års karta. Skala 1:2 000.

1696	Beskrivning	1757	Beskrivning	1800	Beskrivning
217	Pehr Arfidsons arvingar	20	Anders Djurgårdskarl	64	Trädgårdskarlen Lundblad och Dödgravaren Samuel Kindgren
218	Jön Hakansson Skomakare	19	Båtsman Anders Prasser	65	Ullkammare P: Kindström
		18	AdelsRyttaren Lindgren	66	Saltpettersjud. M: Widholm och Stenläggaren Johans Carlsson

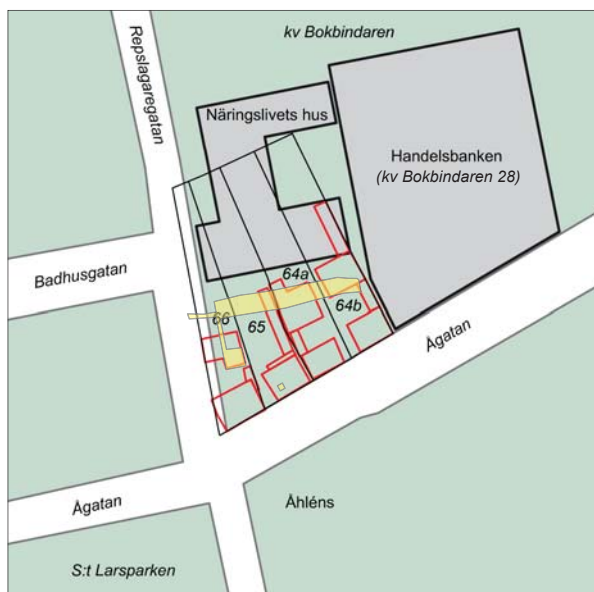
tomtgränserna där den tidigare tomt 18 nu numrerad som 66, smalnar av betydligt i norr och begränsas i väster av den relativt nyanlagda Repslagaregatan. Tomt 18 numreras nu som 65 och tomt 20 som 64 (LMS D64-1:29; LMS D64-1:34; LMA 05-lin-164).

Fram till 1940-talet utgjordes området för dagens torg av fyra tomter. Runt 1930 ändrade staden fastighetsbeteckningarna och kvarteret kom nu att kallas kv Bokbindaren. Gatuadresserna för de fyra tomterna var, under slutet av 1800-talet och fram till 1940-talet: Ågatan 11, 13, 15 och 17. Bebyggelsen bestod av mindre trähus med bostadshus längsmed Ågatan, uthuslängor och övriga byggnader innanför (norr om) dessa. I tomternas norra delar var trädgårdar. Med hjälp av olika arkivhandlingar (byggnadsinventering, arkivfotografier) framgår att de tre västligaste husen längsmed Ågatan, i mitten av 1940-talet, var gula och det östligaste var grått. Vid samma tid var det, enligt en byggnadsinventering, även vissa av gårdarna som hade "uthus delvis invredda till bostäder". Uppmättningsritningar av husen gjordes 1928 (Bilaga 5). Inom tomt 66 fanns även en byggnad som vette åt Repslagaregatan. Av oklar anledning är denna inte dokumenterad i ovanstående inventering. År 1944 revs all bebyggelse för att ge plats åt stadens nya polishus (Östergötlands museums arkiv).

S:t Lars kvarter	Kv Bokbindaren	Gatuadress
64 b	11	Ågatan 11
64 a	10	Ågatan 13
65	9	Ågatan 15
66	8	Ågatan 17 Repslagaregatan 17

Tabell baserad på "Kalender över fastighetsbeteckningar och gatuadresser i Linköpings stad år 1930" (Linköpings stadsarkiv).

Då Lars Johan Melin gett namn åt torget ska här kort nämnas något om var hans bostad och trädgård legat. Flera källor, exempelvis äldre tidningsartiklar och arkivhandlingar, påstår att Lars Johan Melin var bosatt på adressen Ågatan 11. Men enligt flera adresskalendrar från 1920-talet är hans adress Ågatan 13 (Linköpings stadsbibliotek). Bostaden har beskrivits på följande vis: "Det var ett litet rum med låga fönster på vardera sidan. Rummet gick igenom hela byggnaden. Taket var snett, av ryggåstyp, och så var den långa gavelväggen." (Grefbäck 1944:49) Beskrivningen korrelerar bäst med uppmättningsritningar av det nordligaste huset på Ågatan 13. Det vill säga byggnaden inne på gården (se figur 13b). Taket till detta hus skymtar också i bakgrunden på ett fotografi taget i Melins trädgård (se figur 5). Möjligen har de två adresserna blandats samman då Ågatan 11 och 13 hade samma entré från gatan. Kanske utgjorde även de två tomternas trädgårdar en sammanhängande enhet.

Figur 9. Tomtindelning och bebyggelse inom nuvarande Farbror Melins torg vid 1800-talets slut. Farbror Melin bodde sannolikt på tomt 64a. Figuren är baserad på tomtkartor uppräntade 1888-1896, se Bilaga 6 (Linköpings stadsarkiv). Skala 1:1 500.

Figur 10. Ågatan år 1912, från korsningen med Repslagaregatan, mot öster. Foto: Östergötlands museum.

Figur 11. Kv Bokbindaren år 1937 (tomt 66 i förgrunden och Ågatan till höger i bild), mot öster. Foto: Östergötlands museum.

Figur 12a. Kv Bokbindaren år 1944 (tomt 66), mot nordost. Foto: Östergötlands museum.

Figur 12b. Kv Bokbindaren år 1944 (tomt 66 och 65), mot öster. Foto: Östergötlands museum.

Figur 12c. Kv Bokbindaren år 1944 (tomt 66, 65, 64a och 64b), mot öster. Foto: Östergötlands museum.

Figur 13a. Grindöppning till stadgårdarna på tomt 64a (till vänster) och 64 b (till höger). Foto från 1929, taget från Ågatan mot norr. Foto: Östergötlands museum.

Figur 13b. Enligt tomtkartor från slutet av 1800-talet fanns två bostadshus inom tomt 64 a. På fotot från 1929 ses den nordligaste av byggnaderna. Mot norr. Foto: Östergötlands museum.

Figur 13c. Stenlagd gårdsplan mellan de två husen inom på tomt 64 a. Mellan tomt 64 a och 65 ses ett plank och en smal uthuslänga. Mot väster. Foto från 1937. Foto: Östergötlands museum.

Tidigare arkeologiska undersökningar

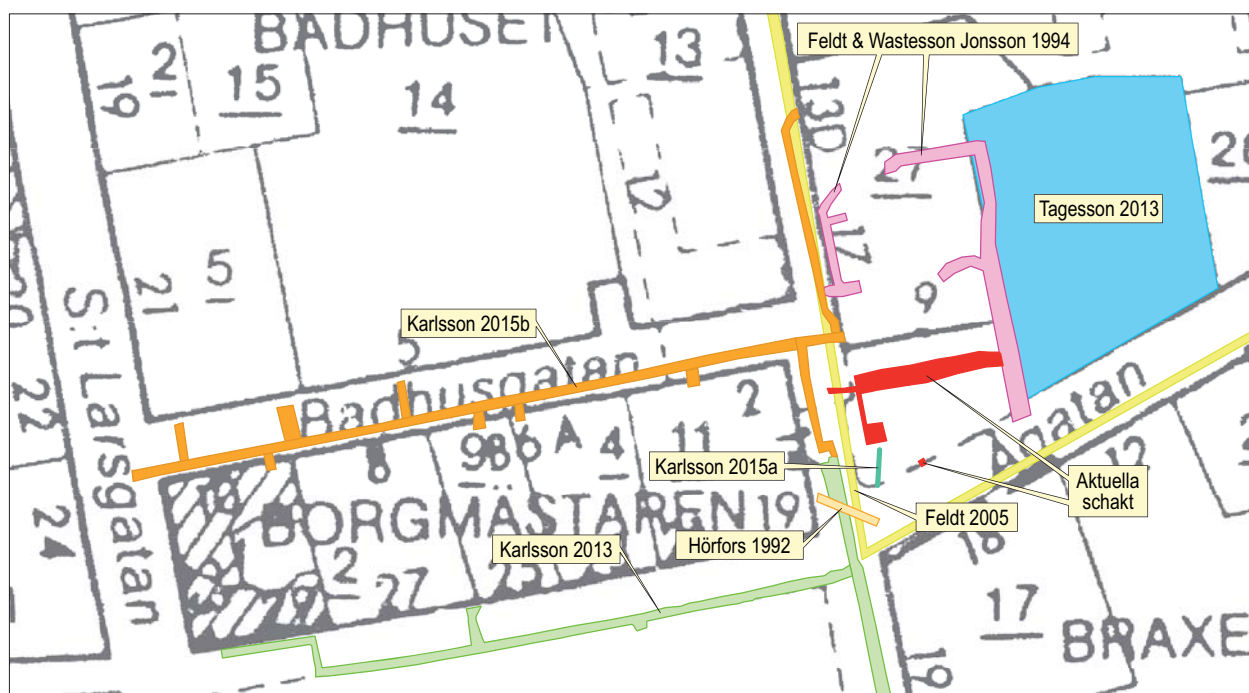
I området kring den aktuella undersökningen närhet har ett flertal arkeologiska undersökningar och observationer gjorts. Vid undersökningar kring S:t Larskyrkan, sydväst om undersökningsområdet, har bland annat medeltida gravar, bebyggelse lämningar och spår efter gator hittats. Gravarna har huvudsakligen daterats till perioden 1000-1200 e Kr och bebyggelse lämningarna bedöms vara från 1600-1700-talen. I området kring kyrkan har också enstaka spår efter förhistoriska aktiviteter framkommit. Det gäller fynd av förhistorisk keramik och dateringar av djurben och kol till perioderna bronsålder och järnålder (Karlsson 2013).

I Repslagaregatan, väster om undersökningsområdet, har bland annat kulturlager, stenläggningar och spår efter träkonstruktioner påträffats. En trästolpe har daterats med dendrokronologi till mitten av 1600-talet (Feldt 2005). I korsningen mellan Repslagaregatan och Ågatan har rustbäddar, tolkade som rester efter den medeltida Ågatan, anträffats. Under rustbäddarna sågs ett sandigt odlingslager med tydliga spår av plöjning (Hörfors 1992). Ytterligare ett schakt i korsningen Ågatan och Repslagaregatan har utförts. Här dokumenterades kulturlager och en avfallsgrop. Ett sandlager tolkades som sättsand för en stenläggning – möjligen en äldsta fas med stenläggning på Ågatan. En träbit som samlades in från lagrets botten kunde

dateras med hjälp av ^{14}C -analys till perioden 1470-1650 (Karlsson 2015a).

Vid flera undersökningar, på den aktuella delen av Repslagaregatan, har avfall från ett (eller flera) kruk- och kakelugnsmakeri hittats. Materialet består av felbrända kärl, skröjbrända kärl och kakelugnskakel, samt delar av ugnsinredningar. Materialet tyder på att det kan ha legat ett krukmakeri någonstans i närområdet under 1600-talet andra hälft. Det keramiska materialet har dels hittats i avfallsgropar, dels i en lagerhorisont, tolkad som en trampad yta, mellan två kulturlager. Groparna har legat i äldre tomträn mellan tomt 218-219 (1696 års karta) och lagerhorisonten noterats inom tomt 219 (1696 års karta) (Karlsson 2015b; Feldt 2005).

I samband med att Näringslivets hus uppfördes på 1940-talet observerades att kulturlager fanns i området (Olsson 1944). På 1990-talet gjordes en arkeologisk undersökning i samband med att nya VA-ledningar grävdes kring huset. Det kunde då konstateras att kulturlager fanns på knappt en halv meters djup under markytan. Dessa var ca 0,5-0,8 m tjocka och lämningar var huvudsakligen av 1600-1700-talskaraktär. Under kulturlagren framkom kraftiga, stenskodda stolphål med rester efter stolpar av ek. Stolparna var nedslagna i undergrundens lera (Feldt & Wastesson Jonsson 1994).

Figur 14. Sammanställning av utförda arkeologiska undersökningar i området, efter Karlsson 2015. Skala 1:1 500.

Direkt öster om Farbror Melins torg, inom kv Bokbindaren 28, har en större arkeologisk undersökning gjorts. Undersökningen, som utfördes 2010, var den första större av sitt slag i denna del av Linköping. Grävningen omfattade två historiska stadsgårdar. Resultatet visar att bebyggelsen hade en likartad struktur på de två gårdarna. Bebyggelsen bestod av tre byggnader per gård: två ekonomibygnader (i den södra och västra delen av respektive tomt) och ett bostadshus på tomternas mittzon. Husen var placerade på den södra delen av tomten, det vill säga mot Ågatan. Mellan husen fanns en innergård med trädgård, brunn och avfallsbingar. Norr om tomterna var ett område med kålgårdstomter (Tagesson 2013:70).

Vid undersökningen konstaterades att byggnadsteknik föreföll ha rört sig om "blandteknik" där lite slarviga samlingar av sten, sannolikt utgjort underlag för träsyll, kombinerats med jordgrävda stolpar. Några sammanhängande rader med syllstenar fanns inte. Utifrån myntfynd och dendrodateringar framgår att stadsgårdarna etablerades under 1620-1630. Denna bebyggelseutvidgning, vid 1600-talets början, föregår därmed den mer markanta utvecklingen under 1600-talets mitt då Storgatan och Nya Stångebro anlades och kvarter på båda sidor om Storgatan planerades (Tagesson 2015:70). Dateringarna sammanfaller, med tidigare nämnda, skriftliga uppgifter från 1610-talet som omnämner nyupptagna tomter på kronomark; längs Hunnebergsgatan (väster om staden) och vid Lilla Stång (i den östra delen av Ågatan) (Lindberg 1976:84).

Vidare noterade man vid undersökningen att kulturlagren var tunna och omfattade två bebyggelsefaser. Den, ovan nämnda, äldsta bebyggelsen från 1600-talets början, var mest välbevarade medan den yngre bebyggelsen, från 1700- och 1800-talen var betydligt mer fragmenterad. Fyndmaterialet tyder på en ganska enkel materiell kultur där andelen importföremål eller andra högre statusmarkörer är mycket liten. Särskilt bristen på fajans och avsaknaden av kakel kan tyckas vara anmärkningsvärd och i stark kontrast till det rika tidigmoderna material som framkommit vid arkeologiska undersökningar i Kalmar, vilket omfattade en stadsdel med liknande social sammansättning som den i Bokbindaren (Tagesson 2013:70f).

Syfte och frågeställningar

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var i första hand att styra markingreppet så att fast fornlämning skadades så lite som möjligt av det planerade arbetsföretaget. Fast fornlämning som berördes av schaktningen undersöktes avseende karaktär och omfattning samt om möjligt daterades. En mer övergripande målsättning var inhämtande av arkeologiska data för den antikvariska hanteringen och långsiktiga kunskapsuppbyggnaden avseende Linköping och dess omland. I samband med undersökningen togs nedanstående frågor i särskilt beaktande.

- Finns det spår efter bebyggelse inom området? I sådant fall: vilken datering har de och hur korrelerar de med tidigare undersökta bebyggelse lämningar?
- Vilken typ av odling har bedrivits i området?
- Finns det lämningar som kan knytas till hantverk, exempelvis kruk- och skomakeri?
- Finns det spår efter förhistoriska aktiviteter på platsen? Vilken karaktär och datering har de?

Metod

Genomförande

Den arkeologiska förundersökningen genomfördes som en schaktningsövervakning.

Lager och konstruktioner

De påträffade kontexterna – d v s lämningar i form av konstruktioner, lager och nedgrävningar – mättes in med totalstation, handgrävdes och beskrevs sedan på en speciellt framtagen blankett på vilken man även angav varje enskilt objekts stratigrafiska relation; d v s närmast överliggande (yngre) och närmast underliggande lager eller konstruktion (äldre). Undersökningen genomfördes enligt kontextuell metod vilket i korthet innebär att samtliga stratigrafiska enheter undersöks och dokumenteras separat i enlighet med den stratigrafiska sekvensen. En stratigrafisk enhet utgör ett eget tidsmässigt tolkat sammanhang, en kontext. Flera kontexter som bildar en kronologisk och funktionell enhet (t ex konstruktionen av ett hus) benämns kontextgrupp (KG).

Under efterarbetet inordnades de undersökta lagren och konstruktionerna i sådana kontextgrupper (KG) utifrån kriterierna konstruktion, brukning och destruktion. Dessa har legat till grund för resultatredovisningen. Övrig dokumentation bestod av digital fotografering och profilritning. Totalt upprättades sex stycken profilritningar i skala 1:20.

Fynd och konservering

Fynd samlades in lagervis och/eller från grävnheter/rutor. Efter fältarbetet registrerades fynden i Intrasis 3.0. Ett urval av fynden skickades till Acta Konserveringscentrum AB i Stockholm för konservering; det rörde sig om 14 föremål av kopparlegeringar, 17 järnföremål, två ben/hornföremål och ett kompositföremål (av järn, elfenben, kopparlegering och bly). Därtill konserverades nio stycken mynt (sex av koppar och tre av silver). Myntbestämningarna är gjorda av Monica Golabiewski-Lannby. För närmare beskrivning av föremålskonserveringen, se Appendix 3. För närmare beskrivning av mynten, se Appendix 4.

I väntan på eventuell fyndfördelning förvaras fynden på Östergötlands museum.

Naturvetenskapliga analyser

Jordprover samlades in från de kontexter som ansågs lämpliga avseende deras potential att svara på frågor om bebyggelsekaraktär och eventuell stadsodling. Proverna analyserades av Jens Heimdahl, på Arkeologerna, Statens historiska museer. Resultaten från jordanalyserna har vävts in i föreliggande rapportens resultatdel, för utförligare beskrivning av bl a analysmetoder och källkritiska aspekter hänvisas till Appendix 2.

En ^{14}C -analys har utförts av Ångströmlaboratoriet i Uppsala.

Det tillvaratagna benmaterialet har genomgått en osteologisk analys. Denna har utförts av Petter Nyberg, Östergötlands museum. För detaljer kring urval och metod hänvisas till Appendix 1.

Lagring av dokumentation

Inmätningarna överfördes och lagrades i dokumentationssystemet Intrasis 3.0.

Förutom inmätningarna lagras även ovan nämnda beskrivningar, samt fyndlistor och provnummer i Intrasis 3.0. Analys och bearbetning av kartdata har gjorts i programmet ArcMap 10.3.1. Dokumentationsmaterialet i form av foto och profilritningar förvaras i det topografiska arkivet på Östergötlands museum.

Figur 15. . Fyndmaterial från de yngre kontexterna samlades inte in. I en källare framkom stora mängder skräp från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Resultat

För att underlätta läsarens orientering i området kommer nedanstående undersökningsresultat att beskrivas för respektive tomt, enligt den tomtnummering som återfinns på 1696 års karta. Undersökningsområdet omfattar delar av två tomter, tomt 217 och 218 (figur 8a).

I det följande kommer de arkeologiska resultaten redovisas i korrekt stratigrafisk ordning, d v s från de äldsta till de yngsta lämningarna i enlighet med standard där en konstruktion (t ex en byggnad) bildar en *kontextgrupp (KG)* och brukningen av densamma (t ex ett lager som bildas vid en spis eller på ett golv) bildar en annan grupp och som ett sista led; destruktion/rasering. Den stratigrafiska sekvensen inbegriper därmed begreppen konstruktion, brukning och destruktion enligt följande tankemodell:

- **Konstruktion** - omfattar etablering av ny bebyggelse eller verksamheter som inte tidigare funnits på platsen, oftast en händelse under kortare tid.
- **Brukning** - omfattar brukande, utsträckt över en längre tid. Oftast gårds-, golv- eller gatulager.
- **Destruktion** - inbegriper förstörelse av tidigare aktiviteter eller bebyggelse, exempelvis inför byggandet av ett nytt hus.

Dessutom kan man, i de fall det är relevant, även använda begreppet ombyggnation som innebär en mindre förändring av befintlig aktivitet eller bebyggelse, en komplettering av tidigare strukturer (se bland annat Tagesson 2013: 22f).

Nedan presenteras alltså de arkeologiska resultaten från respektive tomt – uppdelat i faser från den äldsta till den yngsta aktiviteten. Under varje textavsnitt listas den eller de kontextgrupper som ingår i respektive fas; detta redovisas även i en tabell i det sammanfattande kapitlet för respektive tomt. För en närmare beskrivning av de lager och konstruktioner (färg, innehåll, mått etc) som ingår i respektive kontextgrupp hänvisas till bilaga 1. Kontextgruppernas stratigrafiska relationer redovisas också i ett par enkla matriser efter resultatdelen från respektive tomt. Vad gäller bebyggelsen på tomt 218 görs i texten en uppdelning mellan den norra respektive den södra tomthalvan.

De dateringar som ibland står i tabeller och matriser baseras på fynd inhämtade från primära lagerkontexter. Det rör sig framförallt om mynt, men också kritpipor och keramik. Det ska i sammanhanget poängteras att dateringarna har målats upp med ganska breda penseldrag och endast ska ses som rimliga förslag och inte som absoluta sanningar och den stratigrafiska analysen, matrisen, ska också ses i termer av relativ tid. Efter en del dateringsförslag följer ett frågetecken – vilket indikerar att det råder osäkerhet kring vilket tidsavsnitt fasen ligger i.

Figur 16. Arbete pågår: totalstation etableras, undersökningsytan rensas och i bakgrunden schaktas äldre bärlager bort. Foto Ann-Charlott Feldt, Östergötlands museum.

Tomt 217

Fas 217:1 - 217:3

Äldsta spårbara aktiviteten – **fas 217:1** – är i form av odlingsjord som i stort sett täcker hela den del av tomt 217 som befinner sig inom undersökningsområdet. Om hela tomten upptagits för odling går inte att få någon uppfattning om eftersom undersökningsytan inte omfattar hela tomtmarken – men man får nog ändå tänka sig en större odlingsyta än den som undersöktes. Analysen av insamlade jordprover visade på innehåll av bland annat hushållsavfall och det fanns även spår av gödsling med latrin, stalldynga och köksavfall. I odlingsjorden grävdes en grop vars botten belades med träplankor – sannolikt rör det sig om en bing.

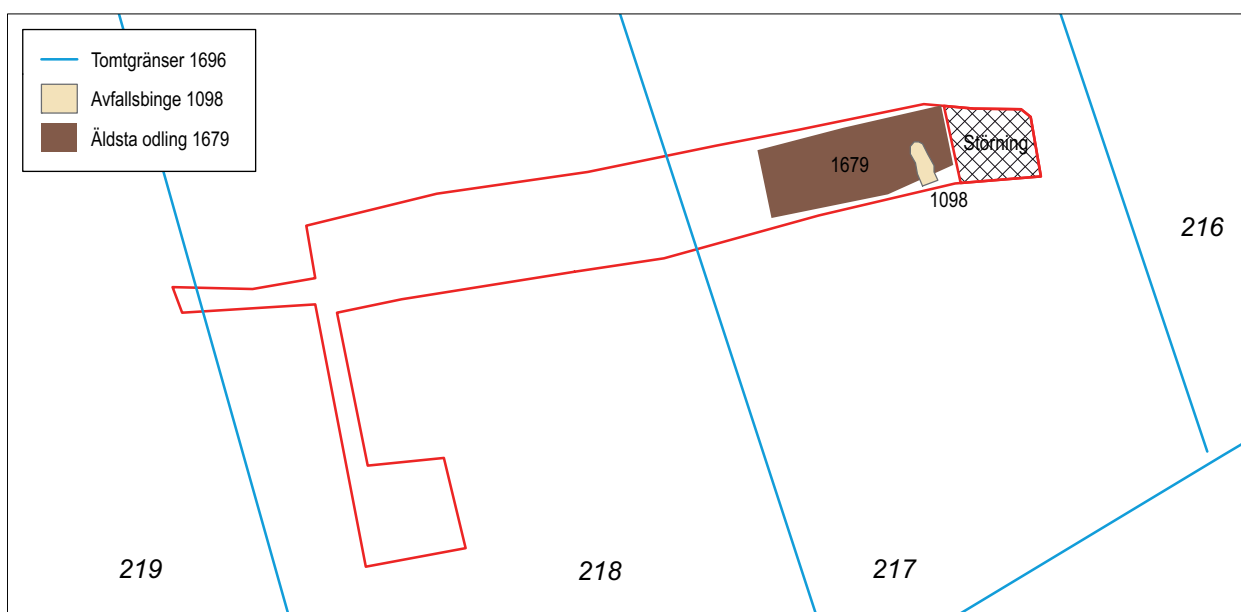
Under den tid som bingen var i bruk – **fas 217:2** – avsattes ett antal, ganska tunna, lager med ett innehåll av bland annat träflis och sand. Innehållet av träflis kan tala för att nedgrävningen/gropen haft en funktion som kompost – med en i det här fallet tydlig och nära koppling till en odlingskontext. Från lagren tillvaratogs bland annat järnföremål och ganska illa åtgångna skärvfragment från skålar och fat av yngre rödgods. Föremål av det mer personliga slaget var två ornamenterade bronsknappar; en med flätat mönster och en med solhjul/blomma i relief.

Fas	Kontextgrupp	
217:1	KG 1	Odlingsjord och bing
217:2	KG 3	Avfallslager
217:3	KG 4	Barklager

Destruktionsfasen – **fas 217:3** – är belagd med ganska stor osäkerhet men representerar möjligen en destruktion av ovan beskrivna avfallsbinge här i form av ett tunt lager med bark som överlagrade bingens översta lager. Barklagret täckte även en större yta – utanför bingen.

Figur 18. Två bronsknappar (fvr 49 och 50) tillvaratagna från avfallsbingen på tomt 217. Skala 1:1. Foto ACTA Konservering.

Figur 17. Fas 217:1, KG 1, odling och avfallsbinge – tidigt 1600-tal. Skala 1:300.

Fas 217:4 - 217:5

Den äldsta odlingshorisonten överlagras av ytterligare en odlingsnivå – fas 217:4.

Liksom äldre nivå visade även denna odlingsjord på ett innehåll av hushållsavfall och indikationer på att man som gödselmedel använde sig av latrinavfall och stalldynga. I odlingsjorden dokumenterades sju stycken käppar/störar. De var för få till antalet för att man ska kunna se något ”mönster” i hur de var placerade i förhållande till varandra och vilken konstruktion de i så fall ingått i. En rimlig slutsats är emellertid att de haft en primär koppling till odlingsverksamheten; exempelvis som stöd för slingerväxter. Jordproverna visade på innehåll av humle och sett i ljuset av detta är det frestande att tolka käpparna som rester efter humlestörar. Men att det verkligen rört sig om en humleodling råder det stor tveksamhet kring. Växten tolkas primärt

Fas	Kontextgrupp	
217: 4	KG 5	Odlingsjord, störar och grop
217:5	KG 6	Avfallslager

ha hamnat här från bryggeriavfall och/eller svindynga som blandats med odlingsjorden.

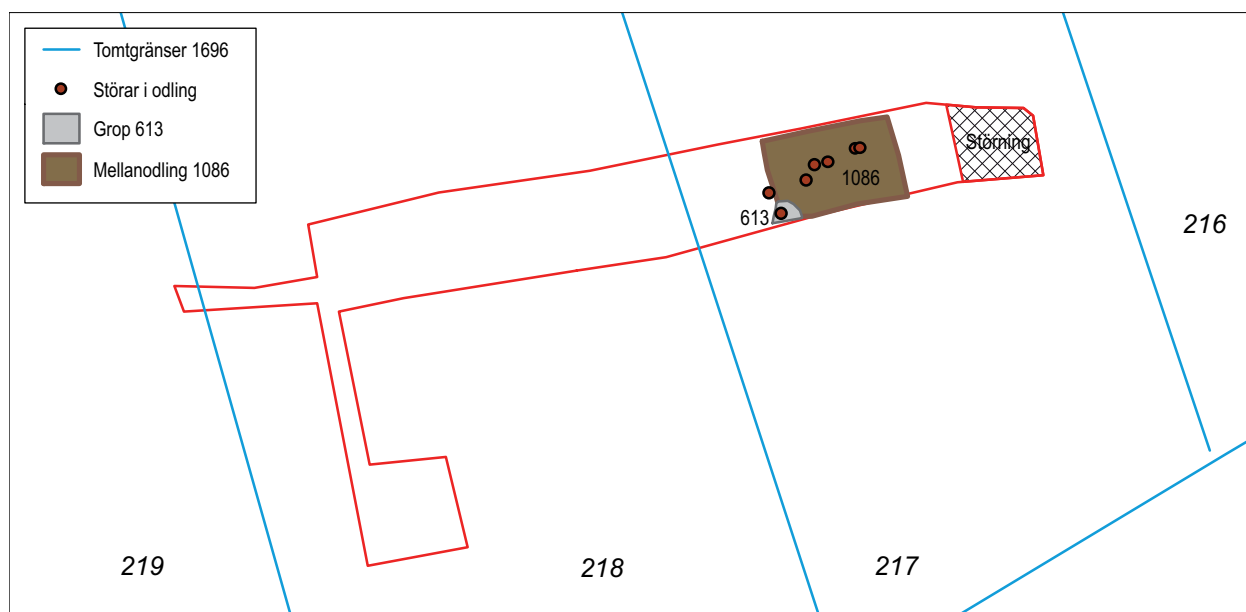
Liksom i föregående fas fanns en grop/binge nedgrävd i odlingsjorden. Under brukningen av denna – fas 217:5 – avsattes ett lager vars innehållssammansättning liknade den i omkringliggande odlingsjord. Vid sidan om en stor mängd ogräs påträffades även frö från beta vilket indikerar att det rör sig om spår efter en köksträdgård. Även här påträffades en humlefrukt. I odlingsjorden hittades för övrigt en del ”anonyma” skärivor från yngre rödgodskärl, fragment av dricksglas samt kritpipskaft.

Figur 19. Humlefrukt (Pixabay).

Figur 20. Frö från beta. Foto Jens Heimdahl, SHMM Arkeologerna.

Figur 21. Fas 217:4, KG 5, nyodling. Skala 1:300.

Fas 217:6

Under ca 1700-talets andra hälft övergår man från odling av livsmedel till odling av tobak – fas 217:6.

I jorden fanns fröer från såväl sk bond- som virginiatobak vilket indikerar en datering inom tidsavsnittet 1725-1775 då tobaksodling i städer var som störst. Även inne på granntomten, i kv Bokbindaren 28, odlades tobak vid samma tid (Tagesson 2013). Från odlingsjorden tillvaratogs bland annat två skärvor av kinesiskt porslin vilka kan dateras till såväl 1700-talets mitt

Fas	Kontextgrupp	
217:6	KG 7	Odlingsjord

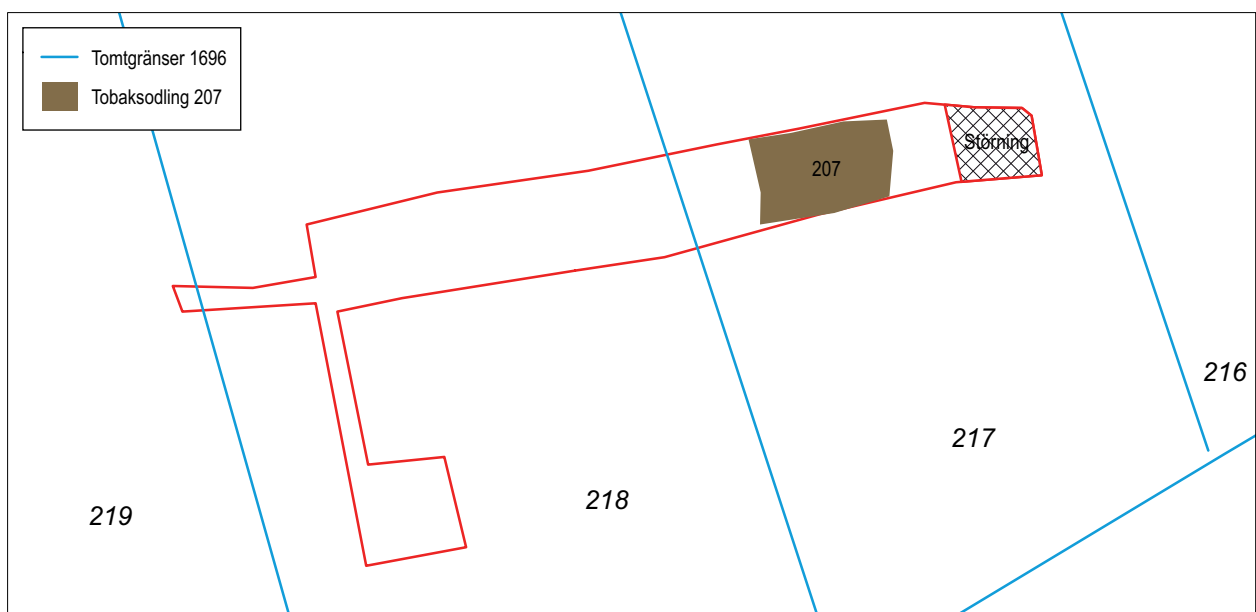
(muntligen Nilsson Schönborg). Exempel på övrigt fyndmaterial var en intakt bronsnål, fönsterglas, flintgods samt skärvor från yngre rödgodskärl – däribland fragment av en trebensgryta samt del av ett hemringsdekorerat fat.

Figur 22. Tobaksplanta (Wikimedia Commons).

Figur 23. Rökande man på målning tillskriven Pehr Nordqvist (1770-1805). Utsnitt. Foto Lasse Norr, Östergötlands museum

Figur 24. Fas 217:6, KG 7, tobaksodling, ca 1700-talets andra hälft. Skala 1:300.

Fas 217:7

I schaktets nordöstra del avtecknade sig två tätt liggande konstruktioner; tolkade som stolpfundament. Rent tidsmässigt är det svårt att ringa in dem – men troligen hamnar de i en fas mellan tobaksodlingen och byggnationen under fas 217:8. Med kartöverlägg av tomtkartorna från 1854 hamnar de mitt inne i en byggnad men det förefaller inte troligt att de ingått i denna. Då kvarstår egentligen bara en möjlighet – att de tillhör en tidigare byggnad som det i övrigt inte finns några bestående rester av. Med tanke på att fundamenten är ganska kraftiga konstruktioner kan en möjlig tolkning vara att de utgjort fundament och stöd för exempelvis en loftgång till en byggnad som det inte finns några övriga spår av. Intill ett av fundamenten fanns en fragmentarisk stenläggning; kanske resterna efter en stenlagd gårdsplan?

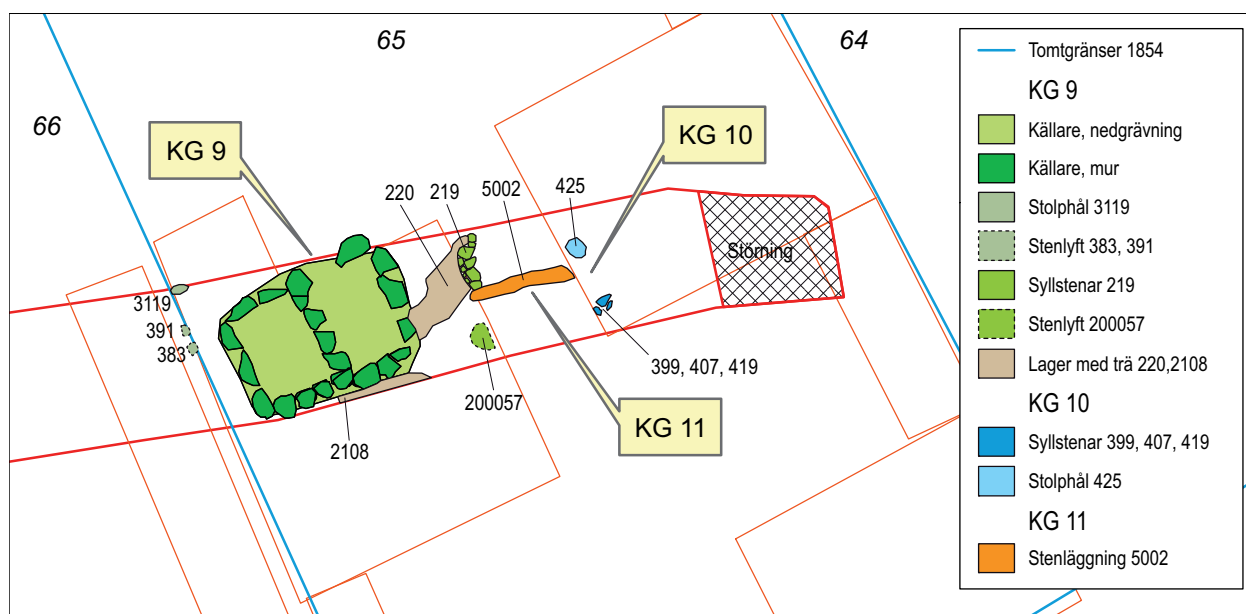
Fas	Kontextgrupp	
217:7	KG 8	Byggnad?

Fas	Kontextgrupp	
217:8	KG 9	Byggnad
	KG 10	Byggnad
	KG 11	Stenläggning
217:9	KG 12	Avfallslager, rasering och stolphålsfyllning

Fas 217:8 - 217:9

En ny fas vidtar när tobaksodlingen upphör och ett hus – fas 217:8 – uppförs på platsen. Huset är placerat på tomtens mittzon, utmed tomtgränsen mot intilliggande tomt 65, på 1854 års karta. Det tydligaste spåret av denna byggnad utgörs av en källarkonstruktion; tolkad som en halvkällare, med kallmurade ytterväggar och innerväggar fogade med bruk. En mellanvägg delade av källaren till två rum vars respektive golvyta var belagd med såväl rundade som skarpkantade stenar. I källarens ”frischakt” hittades en bottendel av ett årtalsfat med dateringen 1831 vilket åtminstone vittnar om att byggnaden inte är uppförd före detta år. Själva bostadsdelen av huset syns i rester efter två stycken nord-sydligt orienterade syllstensrader samt ett träigt lager, beläget mellan syllstensraden i öster och källarmuren i väster. I linje med tomtgränsen mot tomt 65 fanns avtryck efter två stenar vilka tolkas ha ingått i byggnadens västvägg. I bevarad form är husets bredd/längd ca 7,7 m. Byggnaden är med all sannolikhet identisk med det nordligaste belägna huset på Ågatan 13 (tomt 64a) vilket revs 1944 (se Historiska källor).

Ca 2,5 m öster om ovan beskrivna hus fanns fragmentariska rester efter ytterligare en byggnad – i form av ett stolphål samt tre tätt liggande syllstenar. Även dessa lämningar kan sannolikt kopplas samman med bebyggelsen som revs på 1940-talet. Denna byggnad har då legat på Ågatan 11 (tomt 64b). Mellan de båda husen fanns en fragmentarisk stenläggning. Antagligen är även detta rester efter den stenläggning som kan ses på fotografier från 1920-talet (se *Historiska källor*).

Figur 25. Fas 217:8, KG 9, 10 och 11, 1800-talshusen. Skala 1:200.

När källaren och därmed också huset destruerades – fas 217:9 – fylldes källaren med en stor mängd skräp i form av bland annat buteljglas, pressglas, takpapp, blomkrukor, keramikrör. Här fanns också ett mynt med dateringen 1880. Fyllningen tolkas ha tillkommit från tiden strax före eller under den rivning av bebyggelsen som sker år 1944. Buteljglaset härrörde framförallt från öl-, vin-, och spritflaskor och kan dateras till 1800-talets slut. Ett fragment av ett mynt präglat på 1860-talet framkom i anslutning till källargolvet. Möjligen har källaren delvis fyllts igen redan under husets brukningsperiod. Ett mynt från 1907 hittades dock i ett ledningsschakt som anslöt till en avloppsbrunn i källaren (se figur 27) vilket visar att källaren fortfarande brukades vid den tiden. Enligt byggnadsinventeringen från 1944 finns inte någon källare omnämnd. Däremot anges att denna del av huset används som ”snickare-verkstad”.

Väster om källaren fanns ett avsatt raseringslager som bland annat innehöll modern porslin, ”Blå Blom” (1874-2006). Raseringslagret täckte bland annat också hålen efter de stenar som ingått i husets västvägg. Även grannbyggnaden destrueras varvid den stolpe som ingått i husets östra vägg dras upp – i igenfyllnaden fanns relativt recent fyndmaterial i form av vitt kakelugnska-kel samt buteljglas. Syllstenarna täcks vidare av rasmusor i form av tegelkross och kalkbruk.

Figur 26. Källare i KG 9, i bakgrunden syns undersökningsytans östra del. Mot öster. Foto: Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 27. Källaren var indelad i två rum. I det västra rummet (tv i bild) fanns en sekundär nedgrävning vilken var fylld med småsten. Nedgrävningen anslöt till ett ledningsschakt och det rör sig antagligen om en enklare avloppsbrunn. Mot norr. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 28. Källaren tömdes med hjälp av maskin och hacka. Foto Ann-Charlott Feldt, Östergötlands museum.

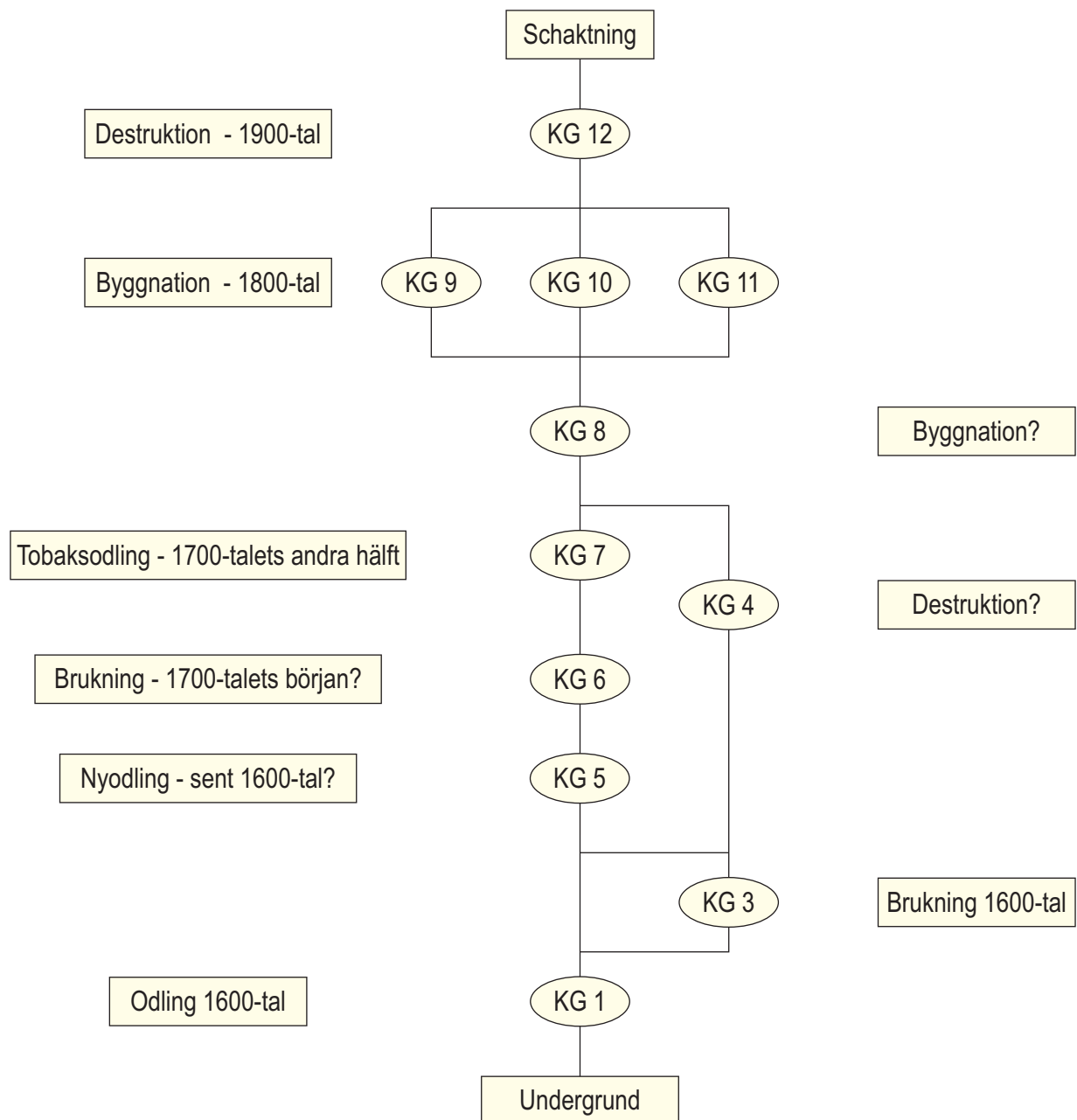
Figur 29. Årtalsfatet bittades i nedgrävningen till källaren (fnr 367). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 30. Källaren var fylld med en stor mängd skräp. Alltifrån byggnadsmaterial som takpapp och tegel, till gjutjärnsgröta, blomkrukor, porslin och glasflaskor. På bilden ses ett urval av föremålen. (Fyndmaterialet tillvaratogs ej.) Stort tack till Per Henriksson som stannade till vid schaktet och hjälpte till att datera flaskorna. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Fas	Benämning	Ingående KG	Ungefärlig datering
217:1	Äldsta aktivitet – odling och nedgrävning	1	1600-talets början
217:2	Brukning	3	1600-talets början
217:3	Destruktion	4	?
217:4	Konstruktion – nyodling	5	1600-talets andra hälft?
217:5	Brukning	6	1600-talets andra hälft – tidigt 1700-tal?
217:6	Konstruktion – tobaksodling	7	1700-talets andra hälft
217:7	Konstruktion – byggnad?	8	1700-talets andra hälft?
217:8	Konstruktion – nybyggnation	9, 10 och 11	1800-talets första hälft
217:9	Destruktion	12	1900-talets första hälft

Tabell över faser och ingående kontextgrupper på tomt 217.

Figur 31. Kontextgruppernas inbördes stratigrafiska relation på tomt 217. Notera osäkerheten kring KG 4 och 6.

Tomt 218

Fas 218:1 - 218:2

De äldsta aktiviteterna utgörs av planerings-/odlingslager – **fas 218:1** – på tomtens centrala respektive södra del. Då odlingsjorden var mycket homogeniserad gick det inte att uppfatta någon stratigrafi – men att en sådan funnits bekräftas bland annat av att det fanns anläggningar som både överlagrades och överlagrades av odlingsjord; jord som vid undersökningstillfället upplevdes som ett sammanhängande skikt. Vid efterbearbetningen har lagret delats upp i flera nivåer/stratigrafiska sekvenser, med hjälp av de lämningar/konstruktioner som ”låg” i lagret.

I det äldsta skiktet med odlingsjord, på den södra ytan, fanns en grund ränna. Nedgrävningen tolkades som ett dike. Jordfyllningens färg och sammansättning tyder på att lagret kan ha avsatts i botten av diket. I lagret hittades ett par obrända benfragment. Det makrofossila materialet i lagret var dåligt bevarat. I provet fanns dock fiskfjäll, trä- och kolfragment, fragment av obrända och brända ben samt bränt sädeskorn vilket kan peka på att det rör om köksavfall. Köksavfall användes ofta som jordförbättring av odlingsjord. Det förkolnade sädeskornet har daterats med hjälp av ¹⁴C-analys till 1280-1400 e Kr (2 sigma, Ua-52689).

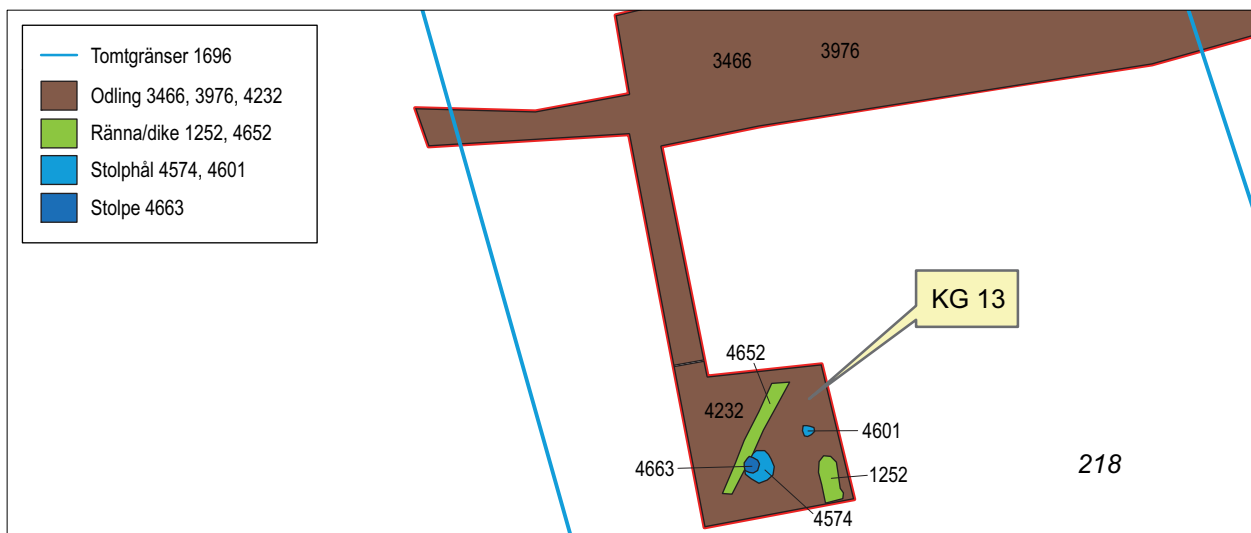
Så småningom överlagrades diket av ännu ett skikt med odlingsjord. Ytterligare en ränna/dike, med nord-sydlig riktning, dokumenterades utmed den sydöstra schaktkanten. Diket var stenfyllt. Det ska emellertid nämnas att det råder en viss osäkerhet kring från vilken nivå detta dike har grävts. En möjlighet är att det grävts ner från en yngre stratigrafisk nivå – det kan i sammanhanget till exempel noteras att dess riktning och läge

Fas	Kontextgrupp	
218:1	KG 13	Odlingsjord och nedgrävningar
218:2	KG 14	Lager/brukningsnivå

sammanfaller relativt väl med tomtgränsen på 1854 års karta. Ett besvärande faktum är vidare att det i dikesfyllningen hittades såväl yngre rödgods av 1600-talskarakteristik som flintgods (en skärva) från 1800-talet.

Andra dokumenterade nedgrävningar var ett stort stolphål med delvis bevarad trästolpe – vilken konstruktion denna ingått i eller vad dess funktion har varit är oklart. I likhet med de äldsta odlingslagren på tomt 217 var det makrofossila materialet dåligt bevarat – men innehållet av träkol, träflis och fisk kan tala för att denna odlingshorisont har brukats på ett liknande sätt som den på 217, d v s gödslats med bland annat hushållsavfall. Vid en arkeologisk undersökning i korsningen Ågatan-Repslagaregatan noterades en gödselgrop belägen vid tomt 218:s gräns mot Ågatan (Karlsso 2015a). Troligen har denna haft ett funktionellt samband med ovan beskrivna odlingsyta.

På det yngsta skiktet med odlingsjord fanns ett avsatt lager som förts till en brukningsnivå – **fas 218:2** – Det rörde sig om en tunn horisont som upplevdes som en kompakterad/trampad yta. Därtill innehöll den en stor mängd smulig, söndertrampad keramik, men även en del större skärvor. Möjligen kan lagret vara medvetet utlagt för att ”förstärka” och kanske dränera markytan. I sammanhanget är det värt att notera att ett liknande förhållande konstaterades på den yngsta odlingshorisonten i kv Bokbindaren 28 (Heim Dahl 2013:10f).

Figur 32. Fas 218:1, KG 13, odlingsjord och nedgrävningar. Odlingsjorden mättes in med olika id-nummer inom de olika undersökningsytorna. De ska dock ses som en sammanhängande enhet. Skala 1:200.

Fas 218:3 - 218:5

Den första bebyggelseetableringen – fas 218:3 – på tomt 218 representeras av två spisfundament, en avfallsgrop intill ett av dessa fundament samt fragmentariska rester efter en eventuell stensyll. Ute på det som tolkas som en gårdsyta, nära tomtgränsen mot intilliggande tomt 217, fanns en avfallsgrop.

Det första spisfundamentet var beläget vid den norra schaktkanten. Intill fundamentet avtecknade sig en grop som bedömdes vara samtida med spisen. Mot spisens västra sida var gropens kanter relativt raka/vertikala. De båda anläggningarna var belägna på tomtens centrala del och uppförda på underliggande planerings-/odlingsjord (KG13; fas 218:1). Från spisfundamentets jordfyllning tillvaratogs bland annat ett grythandtag från en trebensgryta med en datering till mellan 1600-1630 (C4667:230).

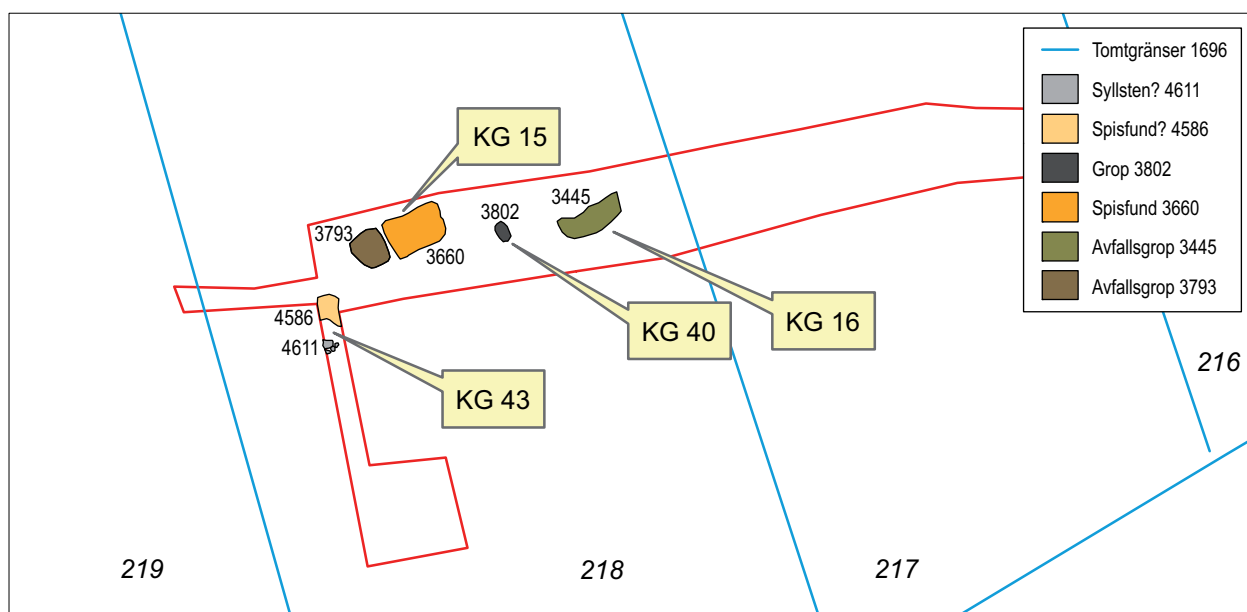
Sydväst om ovan beskrivna byggnadsrester fanns ytterligare en kontext – tolkad som ett spisfundament och strax söder om detta en möjlig stensyll. Några andra byggnadselement, såsom till exempel golv gick inte att knyta till denna fas. Tolkningen av de två senast beskrivna anläggningarna ska tas med en viss reservation, dels är det osäkert om det verkligen rör sig om ett spisfundament, dels var de belägna i ett smalschakt vilket gjorde det svårt att få en samlad och övergripande bild av i vilket sammanhang de en gång ingått i. Vidare är det oklart om konstruktionerna ingått i samma eller i två separata byggnader. Nära tomtgränsen mot tomt 217 dokumenterades ytterligare en grop. Avsaknad av syllar medför att det inte går att avgöra huruvida

Fas	Kontextgrupp	
218:3	KG 15	Spisfundament och grop
	KG 16	Grop
	KG 40	Grop
	KG 43	Spisfundament och syll
218:4	KG 17	Avfallslager
	KG 18	Avfallslager
	KG 41	Avfallslager
218:5	KG 19	Utjämnings-/planeringslager
	KG 20	Utjämnings-/planeringslager

avfallsgropen varit belägen på den gårdsyta som tillhör byggnaden eller inne i den samma (se diskussion nedan).

Fas 218:4 omfattar brukningsnivåer som knyts till den äldsta bebyggelsen (218:3) och utgörs av avfallslager i ovan beskrivna gropar. Från det avfallslager som avsatts i gropen nära husets spisfundament visade jordproverna på ett rikligt innehåll av köksavfall i form av förkolnad säd, fiskben samt ben från däggdjur och fågel. Från detta lager tillvaratogs också en del järnföremål; bland annat en intakt nyckel, en solja och ett fragment av en hästsko. Lagret innehöll även fragment av en vinfaska av 1600-talstyp samt en stor mängd keramik i form av kärffragment från trefotsgrytor och rikt dekorerade skålar och fat.

Jordanalysen från avfallslagret i den andra gropen, den nära tomtgräns, visade på samma innehåll som ovan nämnda. Det faktum att de båda groparna hade ett likartat innehåll indikerar möjligen att även den

Figur 33. Fas 218:3, bebyggelseetablering – med KG 15, 16, 40 och 43. Skala 1:300.

sistnämnda gropen kan ha ingått i byggnaden. Avståndet mellan spisens östra kant och avfallsgropens västra kant var drygt 4,5 m. Den kan även ha ingått i en intilliggande byggnad som inte efterlämnat fler spår. Från denna grop tillvaratogs bland annat ett ornerat handtag av ben

Figur 34. . I en av avfallsgroparna (KG15) framkom en intakt nyckel. Nyckeln, som har konserverats, är 17 cm lång (fnr 14). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 35. Kakelugnskakel med en ovanlig glasering med klarglasyr och dekor(?) av vitlera (fnr 231). Biten är tillvarataget i spisfundament KG 15. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Så småningom destruerades bebyggelsen – fas 218:5 – varvid spisfundamenten och avfallsgropen intill täcktes av jordlager. Det rör sig här om tre nivåer med påförda jordmassor varav de två understa innehöll mycket keramik i form av stora skärvor från bland annat grytor och fat. Övrigt fyndmaterial var en bronsknapp, järnföremål samt fragment från en hästsko. I det översta av dessa jordlager var kärnfragmenten betydligt mindre vilket indikerar att detta skikt blivit hårdare belastat (trampat), något som stödjer tolkningen att ytan stått öppen och haft funktion som gårdsyta till det hus som senare kom att uppföras, se fas 218:6 och 218:7. På tomtens södra del förbereds markytan genom att odlingsjord och brukningsnivåer täcks över av markförberedande lager av bland annat sand.

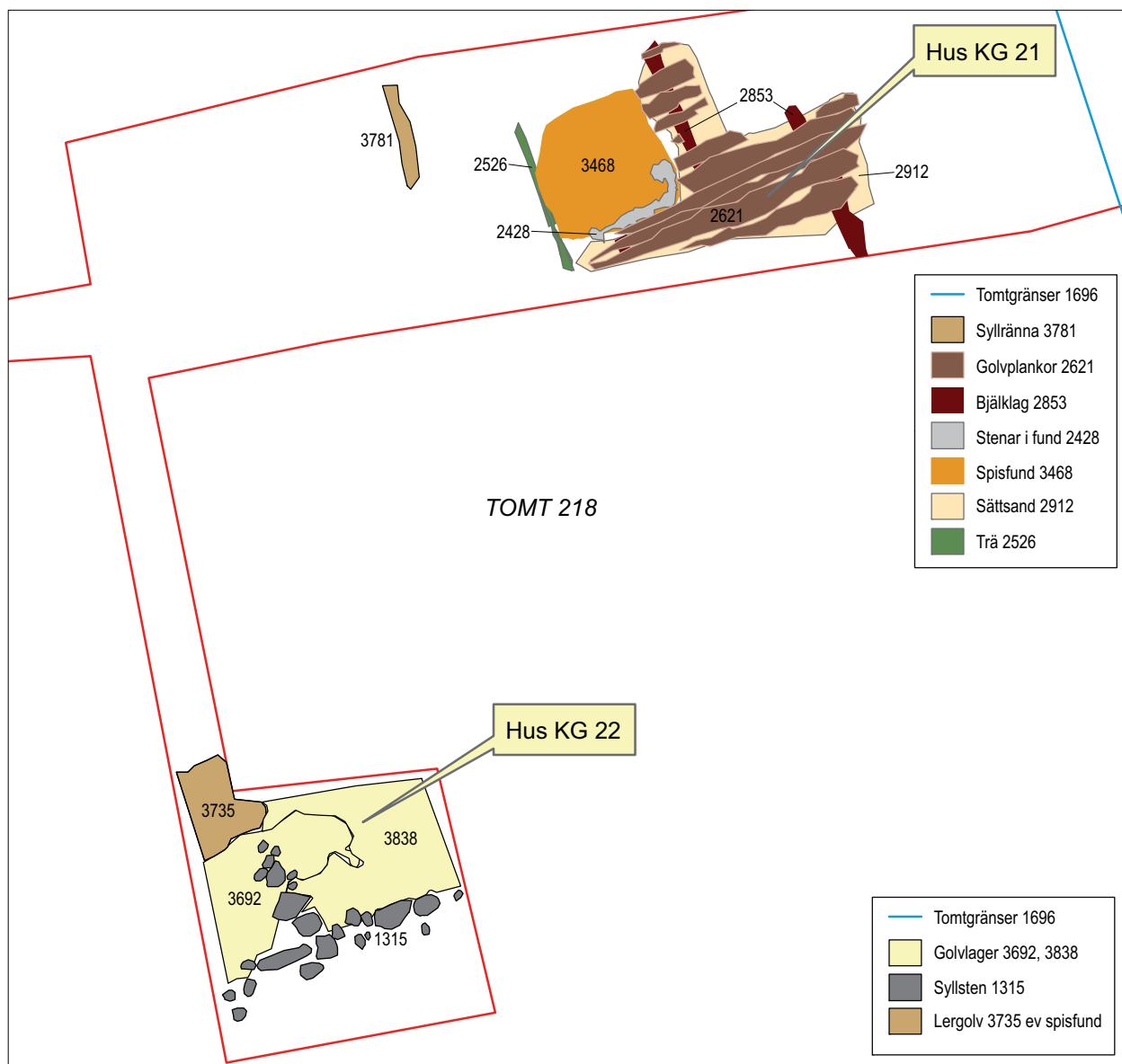
Figur 36. Bottendel till ett fat med vacker dekor (fågelmotiv?) (fnr 80). Tillvarataget i avfallsgrop, väster om spisfundament, KG 15/KG 17. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Fas 218:6 - 218:7

Ovan den östligaste avfallsgropennära tomtgränsen, uppfördes ett hus – fas 218: 6. En nord-sydligt orienterad ränna tolkades vara spår efter husets syll bland annat på grund av att den sammanföll med golvlagers begränsningar. Bevarade byggnadsdetaljer var ett underliggande lager med sättsand vari bjälklag för ett ovanliggande trägolv var placerade. Trägolvet utgjordes av långa, öst-västligt orienterade plankor. I den västra delen av huset fanns ett spisfundament och byggnaden tolkades därmed på goda grunder om ett bostadshus. Den del av huset som omfattades av undersökningsytan mätte huset ca 6,60 x 3,25 m. Huset var beläget i tomtens mittzon. Från det lager som utgjort grund för huset tillvaratogs bland annat en kniv vars skaft bestod av tenn/bly och snidat elfenben.

Fas	Kontextgrupp	
218: 6	KG 21	Hus (norr)
	KG 22	Hus (söder)
218: 7	KG 23	Spislager norra huset
	KG 24	Golvlager norra huset
	KG 25	Brukslager södra huset
	KG 26	Gårdslager norr
	KG 27	Gårdslager söder

På tomtens södra del uppfördes en byggnad nära västra tomtgränsen. Bevarade byggnadselement var stensyllar samt sammanhängande lergolv norr om syllan. Leran tolkades som golvnivå – antingen som primär golvyta eller som underlag för ett ovanliggande, men

Figur 36. Husen i Fas 218:6. KG 21 och 22, tidigt 1600-tal. Skala 1:100.

icke bevarat, trägolv. Syllarna var lagda i så väl öst-västlig som nord-sydlig riktning; en del på ovan nämnda golvlera. Detta faktum är något svårförklarat men en rimlig förklaring är att leran alltså inte varit en golvnivå utan istället ett underlag för såväl syllar som golv. Det är oklart vilken funktion byggnad haft. I byggnadens västra del fanns ett lerlager som möjligen kan tolkas som en fragmentarisk rest efter ett spisfundament. Osäkerhetsfaktorerna är emellertid för många för att tolka byggnaden som ett bostadshus. Alternativ tolkning är att det rör sig om en ekonomibyggnad. Inom undersökningsytan berörde byggnaden en ca 3,50 x 3,30 m stor yta. Det ska i sammanhanget nämnas att lämningarna på tomtens södra del varit svåra att ”ringa in” och tolka. Detta hänger dels samman med schaktets ringa storlek, dels med att konstruktionerna varit ganska fragmenterade. Vidare har det inte varit helt självklart vad som har varit inom- respektive utomhusyta. Men att syllan och alla de kontexter som dokumenterades norr om denna att betrakta som insidan av ett hus är en rimlig tolkning. Från husets lergolv tillvaratogs bland annat ett litet fragment av dryckesglas samt ett intakt bokbeslag av kopparlegering.

Fas 218:7 omfattar brukningen av ovan beskrivna hus. I tomtens centralt belägna hus fanns två avsatta brukningslager: ett lager som hamnat mellan, och sedermera under, husets golvplankor samt ett lager i anslutning till spisen. Jordprover från spislager visade på ett rikligt innehåll av köksavfall, förkolnad säd och krasse – vilket ytterligare stöder tolkningen till att huset haft funktion som bostadshus. Keramiken från lagret utgjordes av relativt små fragment från dekorerade rödgodsfat. Väster om huset fanns ett relativt tunt och sandigt lager, vilket tolkades som ett gårdslagret; helt eller delvis samtida med aktuell byggnad (se fas 218:5). I

gårdslagret fanns små fragment av yngre rödgodskärl, en liten skärva fajans samt fragment av dryckesglas.

Ytterligare en brukningsnivå avser brukningen av huset på tomtens södra del och omfattar ett heltäckande lager ovan lergolvet. Fyndmaterial utgjordes av skärvor från bl a trefotsgryta, glaserade och rikt dekorerade rödgodsfat samt kakelugnskakel.

Med hjälp av myntfynd har de båda husens brukningstid ringats in till 1600-talets första hälft. Myntfynden i det norra huset hör till ca 1600-1630-talet och de, i det södra huset, funna mynten är från ca 1630-1650-talet (se tabell nedan).

Vad gäller dateringarna av det södra huset finns en viktig källkritisk aspekt. Brukningslagret innehöll en stor mängd djurben samt stora keramikskärvor – något som man vanligen inte förknippar med golvlager av den enkla anledningen att golvytor hölls rena. Fyndinnehållet och karaktären på fynden indikerar snarare att det rör sig om ett påfört planeringslager utlagt för att tjäna som grund för en ny golvnivå. Nästa stratigrafiska nivå är också mycket riktigt en ombyggnation av det aktuella huset; i form av ett nytt trägolv. Vid undersökningstillfället har det emellertid inte varit möjligt att separera brukningslagret från det äldre huset från planeringslager utlagt inför ombyggnation. Dateringen av husets brukningstid ska därför tas med en viss reservation då de kanske snarare pekar på tiden för ombyggnationen.

I anslutning till det södra huset fanns en lagerkontext tolkades som en gårdsyta i form av ett relativt tunt och sandigt lager. Från gårdslagret tillvaratogs, förutom bland annat fragment av trefotsgrytor, en holländsk kritpipa med datering till 1600-talets första hälft samt två föremål av sandsten: ett bryne och ett fragment av en slipsten.

Fyndnummer	Kontext	Mynt	Datering
53	2912 – sättsand under golv, KG 21	Drottning Kristina, ¼ öre koppar	1634
34	3159 – avsatt lager från golv, KG 24	Karl IX 1, öre silver	1610
35	3159 – avsatt lager från golv, KG 24	Karl IX, ½ öre silver	1599
52	3159 – avsatt lager från golv KG 24	Gustav II Adolf, 1 öre silver	1611-1632
25	3247 – avsatt lager ovan golv. KG 25*	Drottning Kristina, ¼ öre koppar	1653
27	3247 – avsatt lager ovan golv. KG 25*	Drottning Kristina, ¼ öre koppar	1634

Tabell över mynt som tillvaratagits från husens brukningslager.

* Reservation, kan även höra till en senare fas (ombyggnation).

Figur 37. Bottendel av yngre rödgodsfat med hemringsdekor (prickar). Skärvan påträffades i ett lergolv i det södra huset, KG 22 (fnr 244).

Figur 38. Hästhuvud av keramik – del av leksak alternativt handtag till lerkärl. Huvudet påträffades i ett avsatt golvlager i det norra huset, KG 24 (fnr 371).

Figur 39. Fragment av Westwaldkärl funna i golvlager i södra huset, KG 25 (fnr 162).

Figur 40. Del av yngre rödgodsskål med hemringsdekoration från brukningslager i södra huset, KG 25 (fnr 294).

Figur 41. På gårdsytan i anslutning till södra huset hittades en del av kritpipa från 1600-talet (fnr 282).

Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Fas 218:8 - 218:10

Fasen inbegriper en ny golvläggning samt möjligen en ny syll – fas 218:8 – i tomtens södra hus. De bevarade lämningarna var det sista som hände i huset eftersom det förefaller ha eldhärjats vilket syntes i hårt brända golvplankor och en lika hårt bränd trästock. Den brända trästocken kan vara spår efter en syll men kan lika gärna komma från exempelvis byggnadens takkonstruktion som rasat ned vid branden. Trägolvet, som vid undersökningstillfället endast syntes som små brända plankrester, låg placerade direkt ovan brukningslagret från föregående fas. Det fanns inte några avsatta och bevarade brukningslager ovan trägolvet.

Brukningen – fas 218:9 – avspeglades emellertid i tillhörande gårdsyta varifrån det bland annat tillvaratogs ett mynt präglat 1671.

Någon gång, möjligen vid 1600-talets slut eller 1700-talets början, sker en destruktion – fas 218:10 – av ovan de två ovan beskrivna byggnaderna (södra och norra). Det, inom tomten, centralt placerade bostadshuset täcktes då av rasmassor och byggnaden på tomtens södra del eldhärjades och raserade. Gårdsytan, söder om den sistnämnda byggnaden, täcktes av raseringsmassor med innehåll av bland annat tegelfragment och kalkbruk. Från raseringsmassorna över såväl det norra som det södra huset tillvaratogs fragment av dryckeskärl, så kallade passglas.

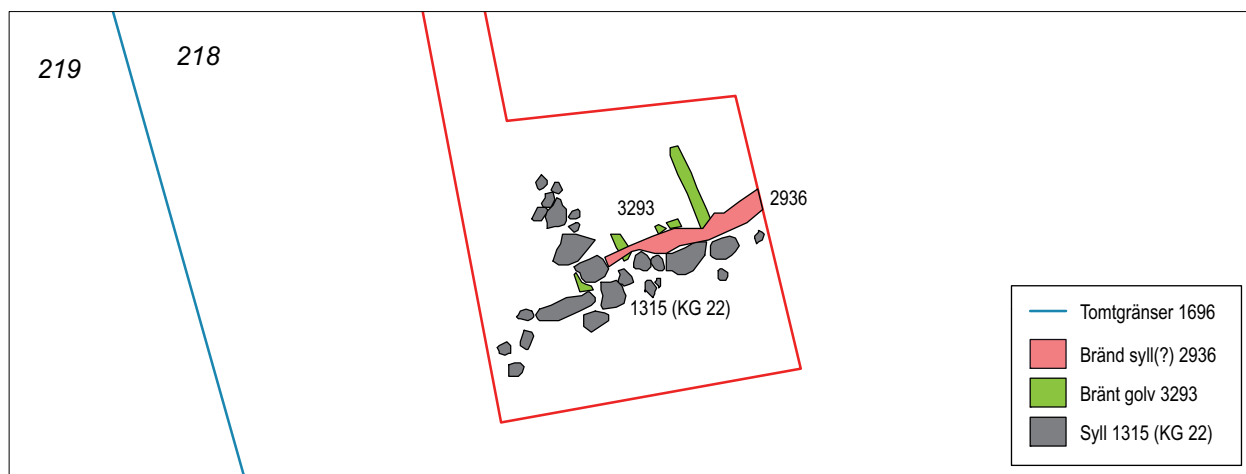
Fas	Kontextgrupp	
218:8	KG 28	Trägolvet och eventuell syll
218:9	KG 29	Gårdsyta
218:10	KG 30	Raseringslager (norr)
	KG 31	Raseringslager (söder)
	KG 44	Utjämningslager (söder)

I sammanhanget är det viktigt att ha i åtanke att även om destruktionen av norra och södra huset står under samma fas betyder detta ingalunda att de förstörs samtidigt – detta kan vi inte veta någonting om. Konstateras kan att 1600-talsbyggnaderna på tomt 218 förstördes och att nya faser/aktiviteter därefter tar vid på platsen. Sannolikt ska destruktionen kopplas samman med stadsbranden år 1700. Kvarteret är markerat som avbränt på kartor upprättade efter branden (bl a LMS D64-1:48).

Över det brända huset i söder var ett påfört utjämningslager i vilket två mynt hittades. De var präglade 1672 respektive 1716. Fastillhörigheten för detta utjämningslager är något osäker och det finns en möjlighet att det istället hör till nästkommande fas.

Fyndnummer	Kontext	Mynt	Datering
26	3214 – gårdsyta, KG 29. Brukning	Karl XI, 1/6 öre sm koppar	1671
19	1154 – KG 44. Destruktion	Karl XI, 1/6 öre sm koppar	1672
19	1152 – KG 44. Destruktion	Karl XII, 1/6 öre sm koppar	1716

Tabell över tillvaratagna myntfynd från brukningsfasen KG 29 samt från destruktionsfasen KG 44.

Figur 42. Fas 218:8, KG 28, ombyggnation av det södra huset. Skala 1:100.

Fas 218:11 - 218:13

Efter det att byggnaden på tomtens centrala del raserats förefaller detta tomtavsnitt stå obebyggt, oklart hur länge. Den enda aktivitet som kan spåras är i form av ett par större nedgrävningar – **fas 218:11** – som är grävda genom det äldre huset. Funktionen för dessa nedgrävningar, som ligger drygt en halvmeter från varandra, är mycket oklar. Tolkningen försvårades bland annat av att dess fullständiga utbredningar inte gick att fastslå inom undersökningsytan. Värt att notera är att den östligaste gropen sammanfaller i bredd och läge med den äldre gropen från fas 218:3, nära gränsen mot tomt 217.

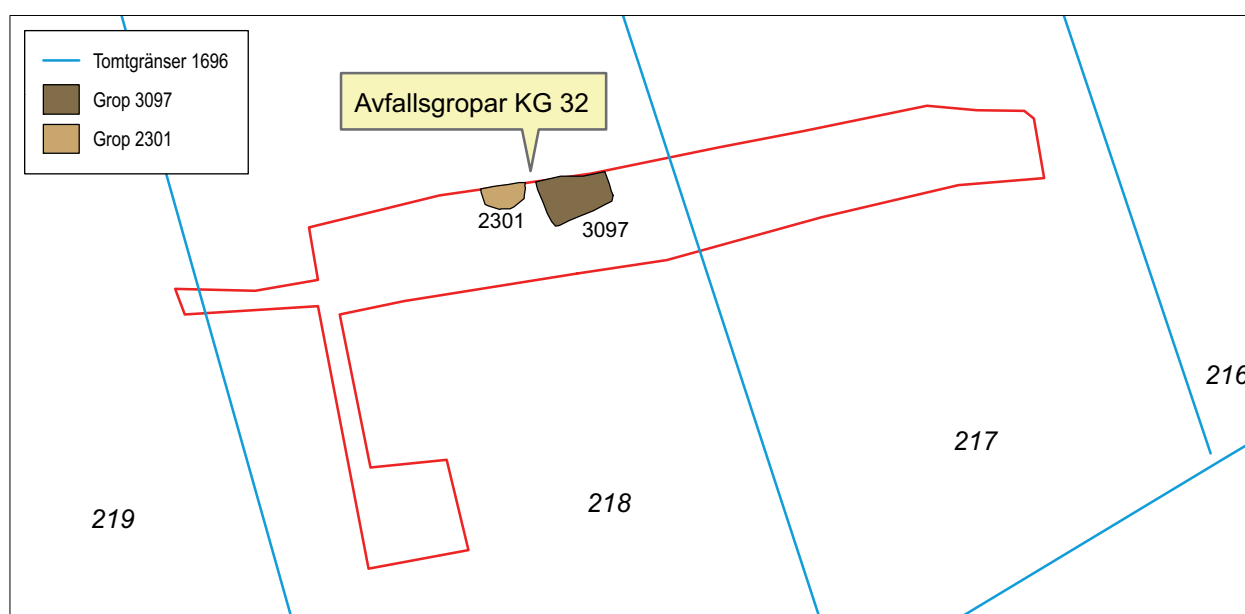
Ovan beskrivna gropar var fyllda med jordlager – **fas 218:12** – från vilka det bland annat tillvaratogs kärnfragment från skålar och fat. I den större gropen (östra) fanns även en kritpipa som utifrån rökkanalens storlek kan dateras till ca 1740-tal.

Under ca 1700-talets andra hälft förbereds tomtmarken på nytt – **fas 218:13** – genom att utjämnande jordmassor läggs ut över de gamla raseringsmassorna och över de gropar som beskrivs här ovan.

Fas	Kontextgrupp	
218:11	KG 32	Gropar
218:12	KG 33	Gropfyllningar
218:13	KG 34	Utjämnings-/planeringslager (norr)

Figur 44. Fragment av en grund skål, med handtag, påträffat i den västra avfallsgropen (KG 33). Fatets ursprungliga storlek har, utifrån mynningsbiten, uppskattats till ca 13 cm i diameter (fnr 178). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 43. Gropar, KG 32, som grävs efter att huset från Fas 218:6, KG 21, har förstörts. Skala 1:300.

Fas 218:14 - 218:15

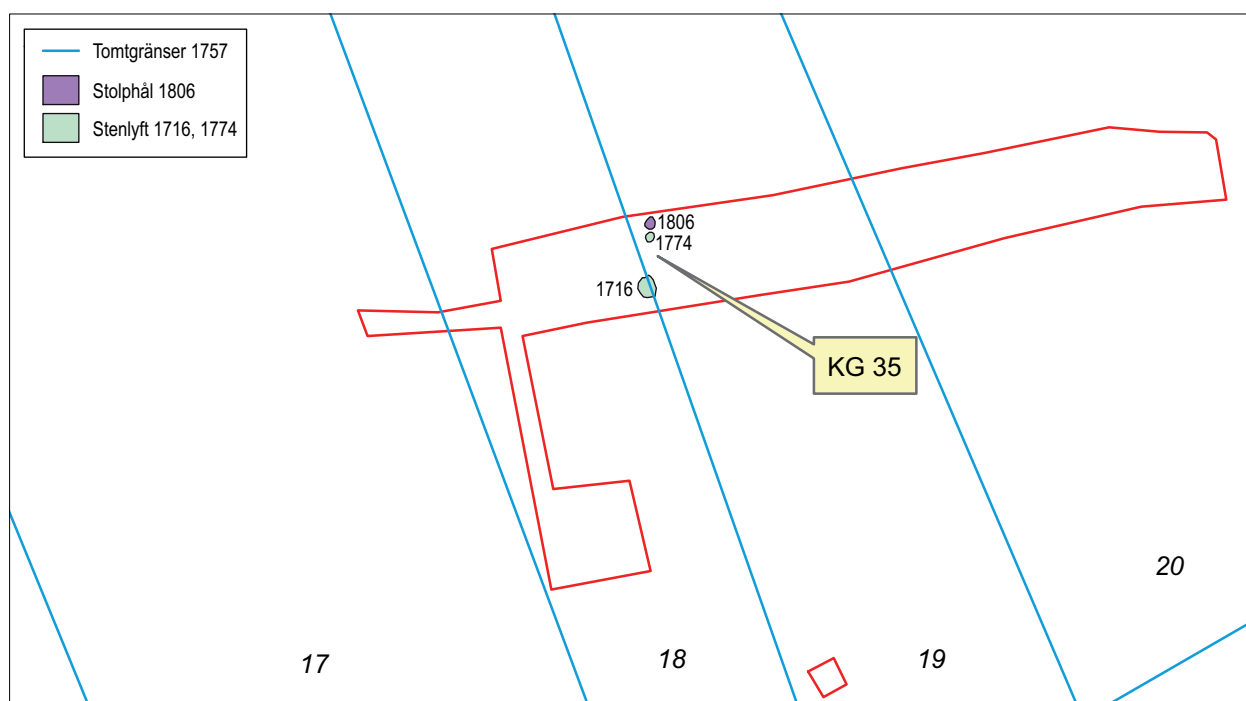
Efter markförberedelserna i föregående fas bebyggdes troligen tomten på nytt. Om så skett går dock inte att fastslå eftersom det inte finns några konstruktioner, inom den aktuella undersökningsytan, som kan knytas till en byggnad. Möjliga undantag är ett stolphål och två stenlyft (eventuella syllstenar) – fas 218:14. De tre anläggningarna ligger i anslutning till gränsen mellan tomt 18 och tomt 19 på 1757 års karta. Kanske kan de ha ingått i en huskonstruktion, vars övriga delar inte bevarats, alternativt kan de utgjort någon slags tomtgränsmarkering. Nämnas bör att den västra delen av schaktet (för trädplanteringar) var mycket stort av rötter efter ett träd (vilket fälldes inför ombyggnationen). Trädets placering motsvarades av den norra delen av tomt 18.

Så småningom sker ytterligare en destruktion varvid dessa konstruktioner tas ut bruk och täcks över – fas 218:15. I det utjämningslager som täckte ytan hittades en porslinspipa som troligen kan dateras till 1700-talets andra hälft.

Fas	Kontextgrupp	
218:14	KG 35	Stolphål och syllsten
218:15	KG 39	Stolphålsfyllningar
	KG 36	Utjämningslager

Figur 46. Porslinspipa funnen i utjämningslagret KG 36 (fnr 113). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 45. Fas 218:14, KG 35, nybyggnation? Skala 1:300.

Fas 218:16 - 218:17

I ovan nämnda utjämningslager (fas 218:15) anlades två diken – fas 218:16 – ett i nord-sydlig riktning och ett i öst-västlig. Det nord-sydliga diket sammanfaller med tomtgränsen på 1757 års karta. Det har sannolikt utgjort ett tomtgränsdike mellan tomt 18 och tomt 19. Alternativt rör det sig om syllränna till ett hus vars västvägg legat i tomtgräns. Det faktum att det ligger tre syllstenar i linje med diket kan tala för den senare

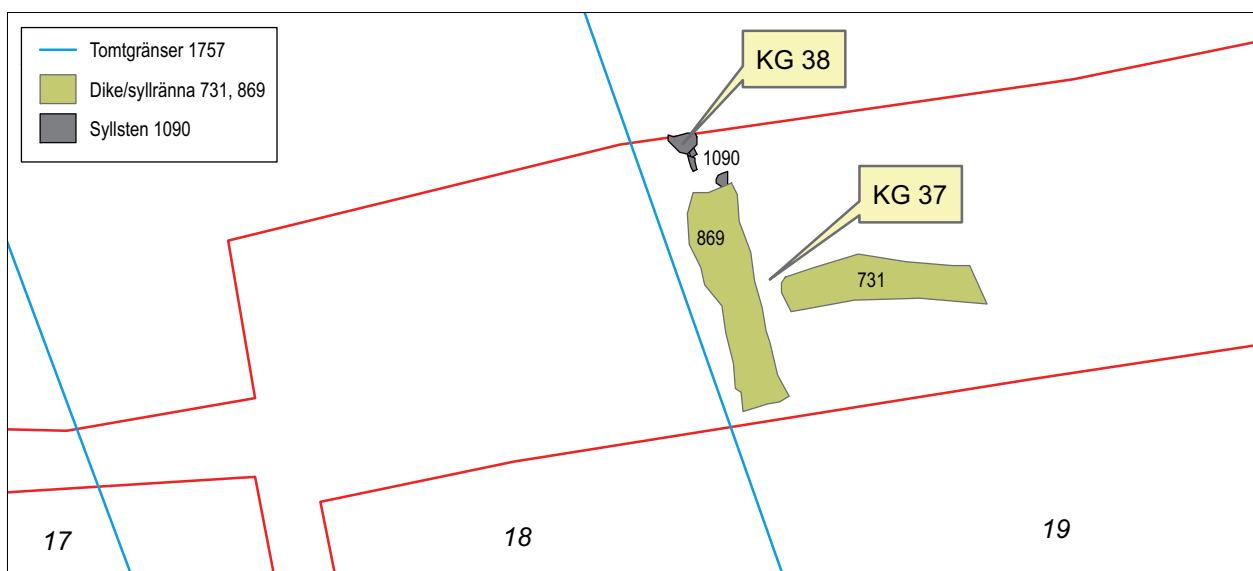
Fas	Kontextgrupp	
218:16	KG 37	Diken
	KG 38	Syllsten?
218:17	KG 42	Dikesfyllningar

tolkningen. Funktionen för det öst-västligt orienterade diket är oklar men möjligen rör det sig om en syll.

Dekonstruktionen – fas 218:17 – representeras av den jord som dikena återfyllts med.

Figur 47. Översiktspild över västra delen av undersökningsområdet. Strax framför arkeologen (Viktoria Björk-hager) ansas dike 869 och bakom detta dike 731. Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 48. Fas 218:16, KG 37 och 38. Skala 1:100.

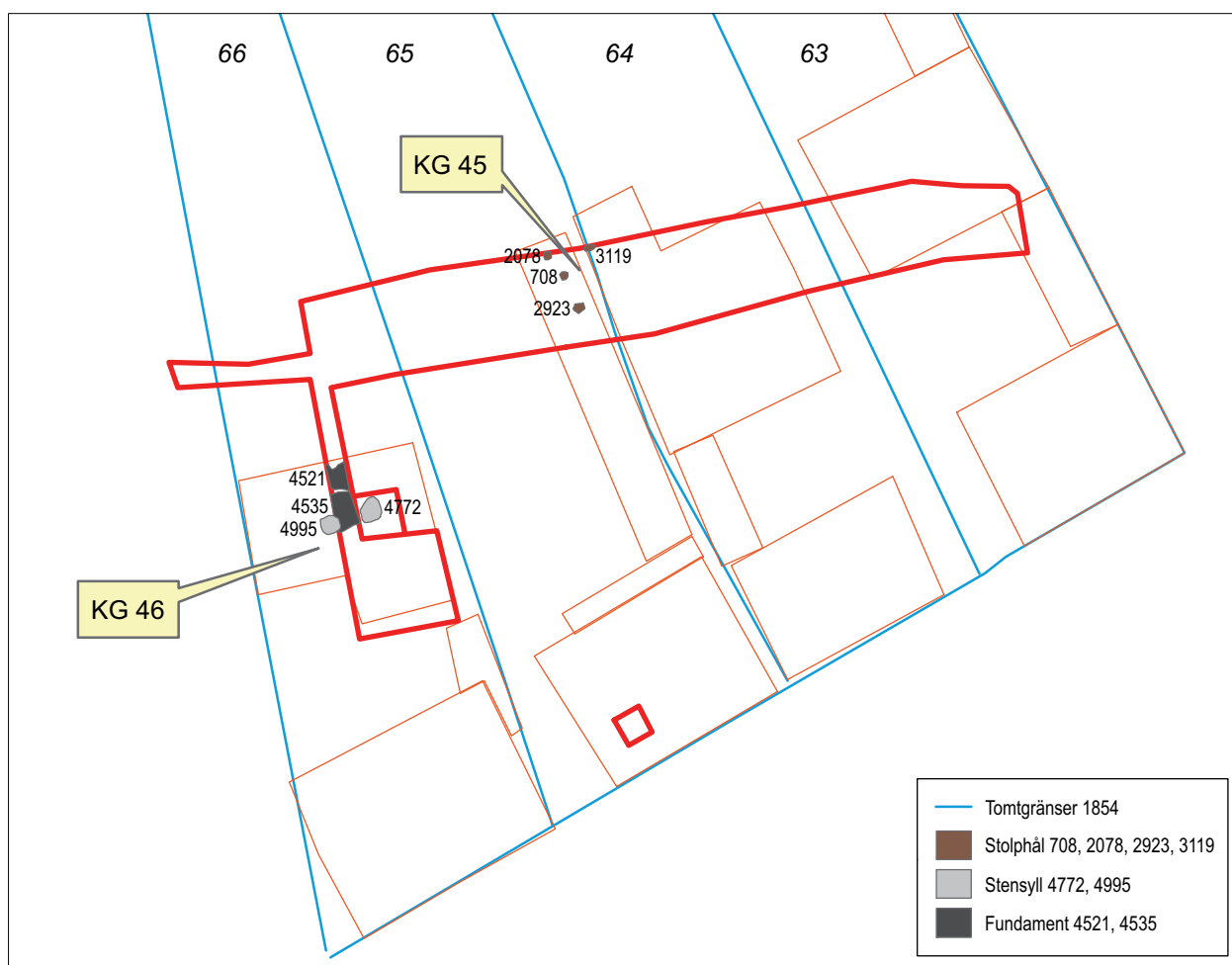
Fas 218:18 - 218:19

Den yngsta bebyggelsen – fas 218:18 – på tomt 218 utgörs av en nord-sydligt orienterad stolphålsrad. Raden har kopplats samman med den uthuslänga som återfinns på såväl tomtkartor som på äldre fotografier. På den södra ytan dokumenterades ett fundament samt två större stenar (stensyll). Lämningarna skulle kunna höra ihop med ett hus, som även detta återfinns i ovanstående arkivmaterial. Huset låg inom tomt 66 (1854 års karta) och vette ut mot Replslagaregatan. Exakt hur dessa lämningar korrelerar med tomtkartorna är svårt att avgöra då det inte finns några ”absoluta” referenspunkterna att använda sig av vid rektifieringen av de äldre tomtkartorna. (Beroende på vilka punkter som används får man därmed olika resultat, som i sin tur leder till olika korrelationer med de aktuella lämningarna.) Tolkningen av dessa konstruktioner som

Fas	Kontextgrupp	
218:18	KG 45	Uthuslänga
	KG 46	Stensyll och fundament
218:19	KG 47	Stolphålsfyllning

tillhörandes nämnda byggnader ska tas med en viss reservation. Osäkerheten hänger bland annat samman med att stratigrafin varit svårångad. Det finns alltså en möjlighet att byggnaderna ska föras till en äldre fas.

I samband med destruktionsen – fas 218:19 – av uthuslängan fylldes stolphålen med raseringslager. Flera av dessa innehöll rikligt med taktegel.

Figur 49. Fas 218:18, KG 45 och 46. Skala 1:300.

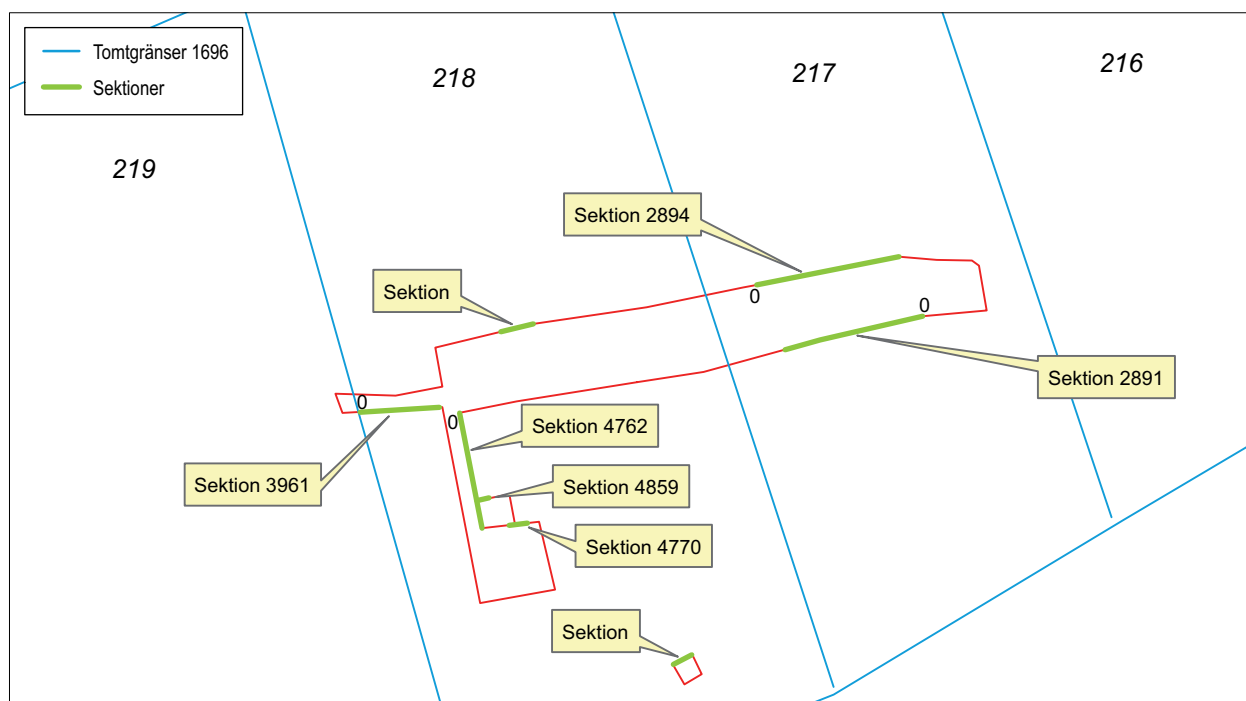
Övrigt

Sektion 3961

Undersökningsytan omfattade även ett smalt schakt, ca 5,50 m långt och 0,80 m brett – västerut mot tomt 219. Här gjordes inte någon plandokumentation men lager och konstruktioner dokumenterades i profil. Äldsta stratigrafiska nivå var en odlingshorisont (KG 13) och ovan detta en möjlig byggnadsnivå i form av ett eventuellt spisfundament som utgjordes av en koncentration av kalk-/lerbruk, ovan ett förmodat golv. Det faktum att byggnadslämningen föreföll överlagra äldsta odlingsnivån kan indikera en samtidighet med den fragmentariska byggnadslämning som beskrivs under fas 212:3. Det finns även en möjlighet att det rör sig om samma byggnad som i så fall har haft en sträckning längre åt väster och varit placerad mot gränsen till intilliggande tomt 219. Det ska i sammanhanget påtalas att det fanns en del moderna störningar här vilket försvårar tolkningen.

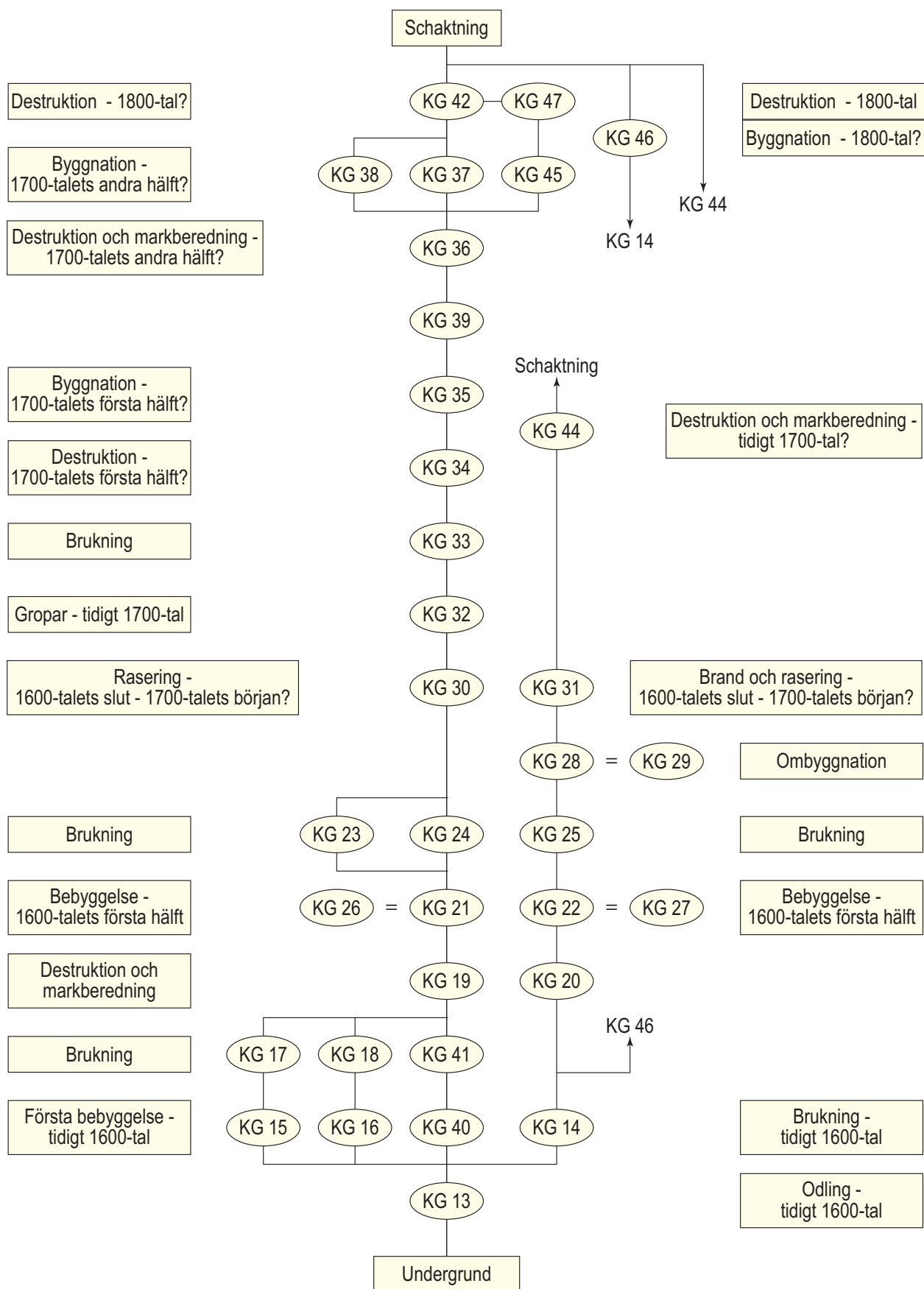
Figur 51. Även mellan den norra och södra ytan öppnades ett smalt schakt. Jämfört med det västra schaktet gjordes här en plandokumentation, främst av konstruktioner. Lagren dokumenterades huvudsakligen med hjälp av en sektionsritning (4762). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Figur 50. Samtliga profiler som ritades vid undersökningen. Skala 1:400.

Fas	Benämning	Ingående KG	Ungefärlig datering
218:1	Äldsta aktivitet; odling och nedgrävning	13	1600-talets början (ev. 1500-tal)
218:2	Brukning	14	Tidigt 1600-tal
218:3	1:a bebyggelsen	15, 16, 40 och 43	Tidigt 1600-tal
218:4	Brukning	17, 18 och 41	Tidigt 1600-tal
218:5	Destruktion och markberedning	19 och 20	Tidigt 1600-tal
218:6	Ny bebyggelse	21 och 22	1600-talets första hälft
218:7	Brukning av husen och gårdsytor	23 - 27	1600-talets första hälft
218:8	Ombyggnation	28	1600-talets andra hälft
218:9	Brukning	29	1600-talets andra hälft
218:10	Destruktion	30, 31 och 44	1700-talets början
218:11	Nytt markutnyttjande/gropar	32	1700-talets första hälft
218:12	Brukning	33	1700-talets första hälft
218:13	Destruktion	34	1700 -talets första hälft?
218:14	Nybyggnation?	35	1700-talets andra hälft?
218:15	Destruktion/markförberedning	36 och 39	1700-talets andra hälft?
218:16	Nybyggnation?	37 och 38	1700-talets andra hälft?
218:17	Destruktion	42	1800-talets början?
218:18	1800-talsbyggnader??	45 och 46	1800-talets början?
218:19	Destruktion	47	1800-talet

Tabell över faser och ingående kontextgrupper på tomt 218.

Figur 52. Kontextgruppernas inbördes stratigrafiska relation på tomt 218. Notera osäkerheten kring KG 45 och 46.

Fynd

Under fältarbetet gjordes ett visst urval vid fyndinsamlandet där fyndmaterialet från de allra yngsta kontexterna prioriterades bort. I vissa fall prioriterades även fynd från äldre kontexter bort; det rörde sig då i huvudsak om spikar och spjälkade keramikskärvor. Däremot gjordes inget riktat urval vad gällde insamlandet från primära, sekundära eller tertiära kontexter. Fynden samlades in per lagerkontext och/eller från grävnheter som utgjorde ”sampling”-enheter. Dessa grävnheter (rutor) upprättades uteslutande i de stora och heltäckande odlingslagren samt i utjämnings-/planeringslagren och grävdes ibland i stick om 0,10 m vardera. Det insamlade fyndmaterialet registrerades i sammanlagt 448 fyndposter, varav djurbensmaterialet utgör 69 poster. Nedan följer en kort presentation och beskrivning av tillvarataget fyndmaterial med undantag för obearbetade djurben som redovisas i Appendix 1. Ett antal föremål valdes ut till konservering, se Appendix 3.

Fyndmaterialet omfattar följande materialkategorier (exklusive djurbensmaterial i form av matavfall): bearbetat ben, bränd lera (tegel), kopparlegering, flinta, ostronskal, glas, järn, keramik, koppar, piplera, sandsten, slagg och trä.

Materialkategori	Total vikt (g)
Keramik	21 859
Glas	630
Piplera	237
Järn	1325
Cu-leg.	62
Flinta	2616
Koppar	53
Bearbetat ben	76
Sandsten	1874
Slagg	362
Bränd lera (tegel)	811
Ostronskal	39
Skiffer	3
Trä	18

Tabell över fyndens materialfördelning och totalvikt.

Keramik

I likhet med hur fyndfördelningen brukar se ut på stadsgårdar, samtida med de aktuella tomterna, utgör keramikskärvor av yngre rödgods den i särklass största fyndkategorin. Keramiken från den aktuella undersökningen har inte genomgått någon specialregistrering där t ex varje enskild skärva eller skärvor som bedöms komma från samma kärl utgör en egen fyndpost. Istället har keramiken massregistrerats vilket innebär att en fyndpost kan innehålla allt från en till ett drygt hundratal skärvor. Nedan följer en kort allmän beskrivning av de keramiskt material som förekommer i fyndmaterialet från Farbror Melins torg. Därefter redovisas undersökningens keramikmaterial.

- **Yngre rödgods** – oxiderat bränt lergods som är invändigt och ibland utvändigt glaserat. Från 1600-talet och framåt producerades det mesta godset lokalt men en viss import förekom också (Bäck 2014:219). Ofta var kärnen dekorerade med vitlera, engobe eller sgrafitto. Det senare var en dekor som ristades in i den obrända, mjuka leran, innan godset brändes och glaserades.
- **Fajans** – ett tenn- eller blyglaserat lergods som började att tillverkas i Holland från 1500-talet och från och med 1600-talet och framåt finns exempel på flera produktionsplatser i Nordeuropa. Fajanskärnen blev populära och importerades till Skandinavien i en sådan omfattning att de förekommer i de flesta arkeologiska stadsmaterial. Den svenska fajanstillverkningen startade 1726 i och med bildandet av Rörstrand. År 1739 förbjöds import av utländska fajanser i syftet att främja inhemsk produktion.
- **Stengods** – ett genomsintrat lergods med saltglasyr. Det importerades främst från Tyskland och orter som Köln, Siegburg och Westerwald (Bäck 2014:220.) Westerwaldkärnen var rikt reliefmönstrade.
- **Porslin** – ett genomsintrat gods av kaolinlera. Det tillverkades inte i Europa förrän efter ca 1708-10. Den vanligaste dekoren var den blåvita men röd och gul bemålning förekom också (Bäck 2014:220) Efter grundandet av Ostindiska kompaniet 1731 ökade mängden kinesisk import av porslin påtagligt.

- **Flintgods** – ett blyglaserat lergods med inblandning av kritlera och flinta. Det var billigare än porslin, massproducerades och spreds snabbt från slutet av 1700-talet och 1800-talet. I Sverige började produktionen i Marieberg på 1770-talet (Bäck 2014:220).
- **Östersjökeramik** – ett reducerat bränt lergods. Det är oglaserat men den reducerade bränningen leder till att godset är mörkt (svart/grått/brunt). Östersjökeramiken är ofta dekorerat med vågband, linjer och olika typer av intryck. Den har ofta producerats lokalt och förekommer under perioden 1000-1200-talet (Stilborg m fl 2002:120f).
- **Övrigt: Kakelugnskakel** – Den äldsta kakelugns-typen var murad av så kallade pottkakel. De bestod av krukor (pottor) inmurade i ugnsväggarna. Under 1500-talet började pottkaklet att gradvis ersättas av rumpkakel. I det aktuella fyndmaterialet återfinns endast rumpkakel. Rumpkakel är ett plant kakel med en list (rump) på baksidan för infästning i ugnen. De äldsta kakelugnarna av denna typ hade kakelblad med inpressade mönster – reliefer. De var ofta grönglaserade men med tiden blev även svarta och oglaserade reliefblad populära. På 1700-talet förändrades kaklen och blev släta. Istället för relief kunde de bemålas (Stilborg m fl 2002:157; Århem 2004). Den inhemska produktionen av kakelugnar startar under 1500-talet och brukar kopplas samman med Gustav Vasas byggnation av riksborgar. Kakelugns- och krukmakare var dock relativt få under detta sekel men under 1600-talets första hälft skedde en stor förändring och omkring 1750 har dessa hantverkare etablerat sig i de flesta svenska städer (Lindqvist 2015:65f).

Godstyp	Antal fragment	Totalt vikt (g)
Yngre rödgods	2052	22560,1
Fajans	39	178,1
Flintgods	62	300,7
Kakelugnskakel	33	702,7
Stengods	35	222,6
Porslin	11	38,2
Östersjökeramik	1	15,5

Fördelningen av keramiken i antal fragment och vikt.

Yngre rödgods

Utifrån ovanstående tabeller framgår tydligt att yngre rödgods är den godstyp som överlägset dominerar inom kategorin keramik. Denna fördelning är inte unik för Linköpings tidigmoderna stadsgårdar utan är ett drag som också kunnat konstateras för andra stadsgårdar från samma tid, i städer som till exempel Kalmar, Jönköping och Västerås. Detta speglar en allmän kulturell förändring som tar sin början under 1500-talet. Det är från och med denna tid som måltiden får en ny roll som en viktig social ritual vilken innebar behov av flera kärl på bordet och behov av att exponera dessa på ett nytt sätt i samband med måltiden (se t ex Rosén 2004). Denna keramiktyp var dessutom billig och lättåtkomlig vilket i förlängningen innebar att fler samhällsskikt hade råd att skaffa sig en större uppsättning bordskärl. I ljuset av detta är det kanske inte så förvånande att det billiga och lättillgängliga rödgodset omsattes i högre grad än dyrare och mer svåråtkomliga kärl.

Hushållskärl av yngre rödgods dominerar som sagt det keramiska materialet från undersökningen och omfattar kärlfragment från tillredningskärl (grytor), serveringskärl (fat och skålar) samt förvaringskärl (krukor och krus). Ett flertal skärvor är rikt dekorerade med exempelvis växtmotiv, koncentriska cirklar, färgade cirklar och hemringsdekor.

Fajans

Fajansmaterialet utgörs i huvudsak av små och hårt fragmenterade skärvor, överdragna med vit tennglasyr och penselmålade med blå motiv. Ett par av skärvorna är polykroma i vitt, blått och orange. Den mest välbevarade fajansen (F279) var resterna efter ett fat som tillvaratogs från ett av de äldsta planeringslagren (A1932, KG19) på tomt 218.

Figur 53. Fajansfat (fir 279). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Flintgods

Flintgods samlades in från de något yngre kontexterna och utgörs framförallt av ganska små och anonyma skärvor. En del av skärvorna är försedda med figurativa motiv – i rödton, blått eller grönt – i form av kvinnofigurer, blommor och blad. Urskiljbara kärltyper är tallrikar och koppar.

Kakelugnskakel

I fyndmaterialet finns 33 fragment av kakelugnskakel. Av dessa härrör fem från rump (kaklets baksida) och 28 är delar från blad (kaklets framsida). Många av bladfragmenten är för små och/eller slitna för att kunna avgöra typ. Sex är av relieftyp och fem är släta. Bland reliefkaklet finns ett grönglaserat fragment med del av portik med en vinranka (vindruvsklasar) (fnr 166). De övriga fragmenten av reliefkakel är för små för att ornamentiken ska kunna bedömas. Flera av dem har en gulaktig glasyr. De släta kaklen är enfärgade i grönt, gult och vitt. Majoriteten av dem är helt plana men ett fragment består av ett svagt konvex blad, med en gulvit glasyr med gröna prickar/stänk i.

Två kakelugnsfragment visar tecken på att det kan röra sig om avfall från ett kakelugnsmakeri. Det rör

Figur 54. Grönglaserat reliefkakel med pelare med en slingrande vinranka (fnr 166). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

sig om två bitar vilka har glasyrrester på dels en brottta dels på baksidan av kakelbladet (fnr 166, fnr 163). Båda fragmenten, och ovan nämnda gröna reliefkakel, är funna i ett brukningslager daterat till 1600-talets första hälft, inom tomt 218 (KG 25, Fas 218:7).

Porslin

Totalt registrerades tio skärvor porslin. Fragmenten är generellt mycket små så identifiering till kärltyp är i många fall svårbedömd men troligen rör det sig om fragment från fat och koppar. En större skärva porslin är dekorerad med en druvklase i relief. Sju av skärvorna har identifierats som kinesiskt importgods med dateringar till 1740-talet och framåt (muntligen Nilsson Schönborg). Ett speciellt fynd i sammanhanget är en pipa i porslin (fnr 113) (figur 46), tillvaratagen från ett av planeringslagren på tomt 218 (806, KG36). Piphuvudet är bemålat med röda blommor och små gröna blad. Porslinspipor började tillverkas redan på 1700-talet men blev mer vanliga under 1800-talet. Populärast var de på kontinenten (De klassiska pipmodellerna, www.yumpu.com).

Figur 55. En skärva Östersjökeramik påträffades i den äldsta odlingsjorden (fnr 333). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Stengods

Totalt registrerades 33 fragment stengods. Sex skärvor kom från importerade Westerwaldkärl med reliefdekor i blått och gråvitt.

Östersjökeramik

En skärva Östersjökeramik hittades på platsen (fnr 333). Biten anträffades i det äldsta odlingslagret inom den södra delen av undersökningsytan. Keramiken är ornerad med parallella linjer.

Övriga keramikföremål

I det keramiska fyndmaterialet finns även två ”figurer”: ett hästhuvud och ett fågelhuvud. Det lilla hästhuvudet påträffades i ett golvlager i norra huset inom tomt 218. Materialet är rödgods som glaserats med en klar glasyr. Hästens ögon och nosparti är markerade med vitlera. Föremålet har en gång varit större då huvudet uppvisar en tydlig brottyta. En möjlighet är att huvudet varit dekor på ett kärl, en annan att det rör sig om en leksakshäst. Ytterligare två keramikhästar har hittats vid utgrävningar i Linköping. Den ena av

dem återfanns i en barngrav på en pestkyrkogård från 1700-talet (RAÄ 540). Den andra hittades i kv Brevduvan 21 (Feldt & Tagesson 1997:104f). De båda hästarna förvaras idag på Östergötlands museum. Även i Kalmar har en liten djurfigur, troligen föreställandes en häst, i bränd lera påträffats (Dutra 2014:294).

Fågelhuvudet är av rödgods täckt av vitlera. Föremålet är inte glaserat. På fågelns hals är en brottyta vilket visar att det ursprungligen varit ett större föremål, sannolikt en lergök. Lergöken påträffades i ett odlingslager vilket bedömts härröra från 1700-talets andra hälft (Fas 217:6).

Glas

Ett annat större fyndmaterial är glas där fönsterglaset dominerar i antal. Hushållsglas i form av dricksglas förekom i 55 fragment fördelade på totalt 23 fyndposter. Tillvarataget flaskglas finns i 15 fragment. Ett annat glasföremål är en pärla. Bland hushållsglasen finns exempelvis fragment av ljust graverat dricksglas (fnr 87), botten av 1600-talsvinflaska (fnr 155), botten del från liten dryckesbägare från tidigt 1700-tal (fnr 340) och 13 fragment passglas (fnr 209, 240, 292 och

Figur 56. Leksaker i keramik. Från vänster: 1, keramikhäst funnen i barngrav på pestkyrkogård (A 16664:1). 2, hästhuvud från kv Brevduvan 21 (C3861:2038). 3, fågelhuvud från Farbror Melins torg (fnr 201). 4, hästhuvud från Farbror Melins torg (fnr 371). Foto Lasse Norr, Östergötlands museum.

331). Passglas är en fyndkategori som, trots att glaset är mycket tunt och skört, är ganska vanligt förekommande på tidigmoderna stadstomter. Ur denna typ av dryckesbägare, som var på mode under perioden cirka 1550-1675, drack man främst öl (Haggrén 2014:243). Två av passglasfragmenten tillvaratogs från två olika raseringskontexter vilka dock samlade under samma fas, 218:10 (destruktion av 1600-talets bebyggelse).

Kritpipor

Kritpipsmaterialet består i huvudsak av odekorerade kritpipskaft. Fyra piphuvuden (hela och fragment) av tillvaratogs. Två av dem (fnr 102 och 282) har en ungefärlig datering till 1600-talets början. Fragmenten var överlag mycket nötta och några stämplars gick inte att utläsa.

Metallföremål

Järnföremålen utgör en något större andel än de övriga metallföremålen i kopparlegeringar, silver och koppar. Ett urval av metallföremålen konserverades, se Appendix 3. Järnmaterialet består av 31 fragment och föremål. De järnfynd som inte varit möjligt att närmare bestämma benämns i registreringen som "föremål".

Bland järnföremålen finns bland annat en gaffel (fnr 46), fyra knivar, (fnr 3, fnr 7, fnr 8, fnr 45) två hästskor (fnr 11, fnr 18) samt två stycken intakta nycklar (fnr 14, fnr 39). Gaffeln är av en äldre modell med tre tänder. En av knivarna hade ett delvis bevarat handtag av ben/horn (se nästkommande kapitel).

Föremålen i kopparlegering utgjordes av 20 fragment och föremål. Flera av dem kan klassificeras som personliga föremål, exempelvis ett lövformat hänge (fnr 4), ett bokbeslag (fnr 28), knappnålar och knappar.

Det totala antalet upphittade och tillvaratagna mynt är elva stycken, varav två är recenta (1800-1900-tal) och nio är från tidigmodern tid. Av de sistnämnda mynten är sex av koppar och tre av silver. Se tabell nedan. För detaljer och närmare beskrivning av mynten se Appendix 4.

Ben/horn- och kompositföremål

I det tillvaratagna fyndmaterialet finns två föremål av ben/horn samt ett föremål av kompositmaterial. De två förstnämnda är två skaft, sannolikt handtag till verktyg eller liknande (fnr 1, fnr 2-54). Det ena skaftet är av ben och det andra av någon typ av elfenben, sannolikt valross (Nyberg muntligen). Benskaftet har ornering med parallella tvärgående linjer. Kompositföremålet är

Figur 57. En äldre typ av gaffel påträffad i en recent störning (fnr 46). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Fyndnummer	Kontext	Fas och KG	Tomt	Datering	Material
35	3159	218:7 - 24	218 (n)	1599	Silver
34	3159	218:7 - 24	218 (n)	1610	Silver
52	2912	218:6 - 21	218 (n)	ca 1615-25	Silver
27	3247	218:7 - 25	218 (s)	1634	Koppar
53	2912	218:6 - 21	218 (n)	1634	Koppar
25	3247	218:7 - 25*	218 (s)	1653	Koppar
26	3214	218:9 - 29	218 (s)	1671	Koppar
19	1152	218:10 - 44	218 (s)	1672	Koppar
19	1152	218:10 - 44	218 (s)	1716	Koppar

Sammanställning av de äldre myntfynden från Farbror Melins torg.

* Reservation, kan även höra till en senare fas (ombyggnation).

en kniv (järn) med ett skaft som består av bly/tenn och en knapp av snidat elfenben (fnr 3). Ett hålrum, och en tunn bricka av kopparlegering, mellan de två materia- len tyder på att det där kan ha funnits någon typ av in- läggning av organiskt material, t ex trä (se Appendix 3).

Två av föremålen (fnr 1, fnr 3) hittades i ett påfört sättlager, i norra huset på tomt 218 (KG 21, fas 218:6). Skaftet med ornering består av två fragment vilka på- träffades i två olika kontexter –två avfallsgropar som hör till bruksfas (Fas 218:4, KG17, KG18). Att de två fragmenten har passning och tillhör ett och samma föremål uppdagades först på konserveringen.

Obearbetade ben

Totalt har cirka sex kilo djurben analyserats osteolo- giskt och resultatet presenteras i Appendix 1. Utifrån vikt är fragment av nötkreatur tillsammans med grup- pen ”nötkreatur/älg/häst” dominerande följt av får/ get och därefter svin. I det analyserade materialet finns även fragment av ben från skogshare, rådjur, katt, tam- höns, gräsand, gås, duva, aborre, braxen och karpfisk. Många av de sistnämnda arterna finns i kontexter som hör samman med det norra huset på tomt 218. Från de tama djuren dominerar ben från köttrika regioner vilket indikerar att det främst rör sig om matavfall.

Figur 58. Handtag från trebensgrytor. Från vänster till höger C4667:110, 132, 156, 230, 237, 268, 276:1-2, 366.

Fyndnummer	Kontext	Fas och KG	Tomt	Ungefärlig datering
110	3247	218:7 - 25	218	1642-1650
132	4109	218:5 - 20	218	Troligen 1600-talets andra hälft
156	3247	218:7 - 25	218	?
230	3690	218:3 - 15	218	1600-1630
237	4109	218:5 - 20	218	?
268	1241	218:10 - 31	218	1630-1640?
276:1	3977	218:7 - 27	218	1600-1630
276:2	3977	218:7 - 27	218	1630-1642
366	1992	218:5 - 19	218	1600-1630

Sammanställning av tillvaratagna grythandtag med fasttillhörighet och ungefärlig datering. (Dateringsförslagen är hämtade från Bergold & Bäck 2004)

Diskussion och slutsatser

Odling – kålgårdar och tobak

Det framstår som klart att det område, som numera kallas Farbror Melins torg, under äldsta tid, kanske redan under medeltiden, använts för odling. Materialet i de äldsta odlingshorisonterna var hårt nedbrutet och jordproverna kunde därför inte ge några klara svar på vad det hade rört sig om för typ av odling men det rörde sig sannolikt om små köksträdgårdar och odling för husbehov. Som gödningsmedel användes hushålls- och latrinavfall samt stalldynga. I odlingsjorden på södra delen av tomt 218 dokumenterades ett par diken. Makrofossilt material i ett av dikena har daterats till 1280-1400 e Kr. I en yngre odlingsnivå på tomt 217 hittades humlefrukter men det är emellertid högst tveksamt om det verkligen rört sig om en humleodling. Frukten tolkas istället ha hamnat där i samband med att man kastat ut bryggeriavfall som jordberikande material. Spår av frö från beta från samma odlingsyta indikerar snarare att det rör sig om spår efter en köksträdgård.

Någon gång under 1700-talet övergavs emellertid köksträdgården och odling av livsmedel till förmån för tobaksodling. Tobaksodling innebar en stor lönsamhet för gemene man och detta var sannolikt den främsta anledningen till att denna i många fall ersatte hushållsodlingen. Detta är intressant ur flera olika aspekter; dels för att det är ovanligt att arkeologiskt kunna belägga dessa odlingar, dels för att småskaliga odlingar av detta slag var begränsade till en kort period (statlig subvention 1725-1775). Lämningar efter denna (subventionerade) tobaksodling är således att likna vid ett daterande fyndmaterial, fullt jämförbar med mynt, keramik, kritpipor etc. Tobaksodlingen på platsen är även intressant i ett bredare historiskt perspektiv eftersom den berättar om en verksamhet som låg helt i tiden – uppmuntrad från statligt håll. Speciellt under perioden 1720-1770 vidtogs det flera politiska åtgärder för att få stadsborna att odla tobak, då man ansågs att städerna var en särskilt lämplig plats för detta. Här fanns nämligen ett överskott på gödsel, bland annat i form av "gatuträck" (latrinavfall) och arbetskraft i form av "kvinnor, barn och onyttigt folk". Det första påbudet till städerna att odla tobak kom 1724 då Kommerskollegium tillhandahöll såväl tobaksfröer som odlingsinstruktioner. Från och med 1749 ålades det städerna att varje år komma in med uppgifter om produktionen och hur den lokala tobaksodlingen utvecklades. Varje hushåll med egen täppa uppmanades att odla för egen årsförbrukning (Heimdahl & Nordström 2012:60 och där anförd litteratur).

Bebyggelse

Den äldsta bebyggelsefasen kunde, tack vare mynt- och keramikfynd, dateras ganska snävt till tidigt 1600-tal. Vid tidigare utförd undersökning inom grannfastigheten kv Bokbindaren 28 har en motsvarande etablering konstaterats med bebyggelse från och med de första decennierna på 1600-talet (Tagesson 2013). Den tydligaste bebyggelsestrukturen, med flera nivåer, fanns inom tomt 218. Lämningarna och stratigrafien inom tomt 217 tyder däremot på att det undersökta partiet av tomten, både under äldre och yngre faser, nyttjats för odling. Det är först från och med tidigt 1800-tal som det tycks finnas bebyggelse där. Den utgjordes av två hus, varav ett var försett med halvkällare. Det är dock fullt möjligt att bebyggelse funnits tidigare men att den då legat på annan plats på tomten (utanför undersökningsområdet).

Tomt 218

Inom tomt 218 har fyra byggnader (inklusive en mindre ombyggnation) identifierats. Samtliga hus placerar sig tidsmässigt i 1600-talet. Den äldsta bebyggelsenivån på tomten utgjordes av ett par spisfundament och gropar. Vad gäller bedömningen av husens funktion är när- eller frånvaro av spisfundament en viktig indikator. Som nämns här ovan ingick spisfundament i den äldsta bebyggelsefasen och det är därmed rimligt att anta att det rör sig om bostadshus. Huset var beläget i tomtens mittzon. Däremot fanns inte några tydliga och/eller bevarade syllar och därför gick det inte att avgöra husets utbredning och struktur.

Under nästkommande fas utgjordes bebyggelsen av två byggnader: ett bostadshus i tomtens mittzon och en byggnad längre söderut, närmare Ågatan. Huset i tomtens mittzon hade ett bevarat spisfundament och ett bevarat trägol. En nord-sydligt orienterad ränna tolkades ha utgjort en del av bostadens västvagg – bland annat på grund av att golvlagren förhöll sig till denna. Funktionen för det södra huset är osäker. Avsaknaden av spisfundament kan indikera att det rör sig om en ekonomibygnad. Den södra byggnaden var det enda som hade en välbevarad och sammanhängande stensyll. En nord-sydligt orienterad syllrad inne i byggnaden kan indikera en rumsindelning, alternativt rör det sig om två sammanbyggda huslängor. Myntfynd från primärdeponerade lager i och utanför dessa hus ringar in brukningstiden till 1600-talet och en trolig destruktion i början av 1700-talet.

Resultatet från utgrävningarna i kv Bokbindaren 28 visar att det under den äldsta bebyggelsefasen fanns en likartad tomtstruktur på tomterna, med nord-sydligt

orienterade byggnader på tomternas västra sida samt öst-västligt orienterade byggnader i tomternas mittzoner. Att en liknande tomtstruktur har funnits inom tomt 217 och 218 kan nog hållas för sannolikt. På de sistnämnda tomterna har vare sig de främre eller bakre zonerna omfattats av undersökningen men möjligen var (är) det där som bland annat brunnar och avfallsbingar varit (är) belägna. I arkeologiskt material från flera svenska städer har man kunnat se att det sker en genomgripande förändring på 1600-talet vad gäller bebyggelsestrukturen. Kortfattat innebar denna att bostadshuset, från att tidigare ha legat i ett indraget läge på stadstomten, flyttade fram till gatan och att de byggdes med fler rum än tidigare (Ersgård 2013:35). De undersökta tomterna på Farbror Melins torg har under tidigt 1600-tal ännu inte omfattats av denna förändring utan här tycks den gamla traditionen råda med ett bostadshus i indraget läge på tomten (och med möjliga ekonomibygnader ut mot gatan).

Vad gäller bebyggelsen från de yngre faserna är strukturerna betydligt osäkrare, möjligen rör det sig om tre bebyggelsenivåer som endast efterlämnat spår i form av enstaka stenlyft, stolphål och diken. Vidare återfanns inte några golvnivåer och/eller spisfundament vilket försvårade tolkningen. Denna relativt otydliga bebyggelse har inte kunnat dateras mer än schematiskt till perioden 1700-1800-talen. Bevaringsförhållandena för de yngre nivåerna var alltså dåliga, något som även gällde för lämningarna inom granntomterna i kv Bokbindaren 28. Om detta förhållande beror på avröjningar efter stadsbranden 1700, ombyggnationer på 1800-talet eller på 1940-talets rivningar är oklart. De två yngsta husen inom tomt revs på 1940-talet.

Tomt 217

Som ovan nämnts förefaller tomt 217 inte ha bebyggts under tidigt 1600-tal utan istället upplåtits för odling. Men att byggnader funnits i anslutning till odlingsytan – de delar av tomten som inte omfattades av den aktuella undersökningen – går som sagt inte att utesluta. På tomtens östra del dokumenterades anläggningar som tolkades som stolpfundament i form av två stenfyllda nedgrävningar. Kanske har de tillhört ett hus där stolparna t ex kan ha ingått i en loftgång. Tolkningen är dock högst osäkert.

Den bäst bevarade byggnadslämningen var en murad källare – troligen uppförd under 1800-talets första hälft. Det var en rektangulär halvkällare med två kammare. Golvet var stenbelagt. I murens södra del fanns två lägre stenar, en till varje kammare, vilka tolkades

som tröskelstenar. Källaren var belägen i en byggnad. Möjligheten finns att källaren ursprungligen varit en fristående enhet (jordkällarliknande konstruktion) men att den senare ”byggdes in” i ett hus. I arkivmaterialet syns nämligen att den del av huset som källaren ligger i ser ut att vara en tillbyggnad. En liknande källarkonstruktion dokumenterades även inne på granntomten i kv Bokbindaren 28. Källarens funktion har inte kunnat säkerställas men ett rimligt tolkningsförslag är att det rör sig om en mat- och/eller iskällare (se Haltiner-Nordström och Pettersson 2013:102f).

Hantverk

En stadsanknuten och specialiserad hantverksproduktion har funnits i Sverige sedan senmedeltiden och stadspolitikerna utgick tidigt ifrån att städernas invånare skulle ägna sig åt borgerliga näringar – handel, hantverk och så småningom också manufakturväringar. Under 1500-talet fick hantverket rikspolitisk betydelse och under 1600- och 1700-talen ökade såväl antalet hantverksyrken som antalet utövare. De flesta stadshantverkare kom då också att bli inordnade i skråorganisationer. Verksamheten bedrevs vanligtvis i enkla lokaler med enkla verktyg. Råvarukostnaderna var förhållandevis låga och inkomsterna var i de flesta fall blygsamma (Romedahl 2012:122).

Utifrån det skriftliga källmaterialet är det känt att en stor andel av stadens hantverkare var bosatta i S:t Larskvarteren under 1700-talet. Vid en genomgång av protokollet till 1757 års stadskarta finner man många av stadens hantverkare i just denna del av staden. Exempel på yrkestitlar är glasmästare, urmakare, snickare, sadelmakare, hattmakare, karduanmakare, tenngjutare, krukmakare, skraddare och skomakare. Vad gäller de två aktuella tomterna har t ex en skomakare bott och/eller ägt tomt nr 218 i slutet av 1600-talet (1696 års stadskarta.) Vid tidigare arkeologiska undersökningar i området har avfall från kruk- och kakelmakeri hittats. Det rör sig bland annat om fragment från brännugnar, felbrända och skröjbrända kärl och kakelugnskakel. En stor del av detta avfallsmaterial har påträffats i gropar belägna kring tomtgränsen mellan tomt 218 och 219. Vidare har ett par fragment av ugnsinredning (till brännugn) påträffats mellan tomt 217 och 216 (Karlsson 2015b och där anförd litteratur). På granntomten, tomt 216 i kv Bokbindaren 28, har ett par verkstadsbyggnader dokumenterats med en ungefärlig datering till 1700-talet eller senare. En av dessa har tolkats som en verkstad för någon form av gjuteriverksamhet (Tagesson 2013:55). En av de frågeställningar

som ställdes upp inför aktuell undersökning var därför om det inom undersökningsområdet fanns lämningar som kunde knytas till hantverk, exempelvis krukmakeri och skomakeri.

Vid undersökningen påträffades inte några tydliga lämningar eller fynd som tyder på ett kruk- och/eller kakelugnsmakeri inom tomt 217 eller 218. Ett vanligt material i de analyserade jordproverna var emellertid glasartade mineralsmältor av en typ som bland annat bildas vid husbränder. Förekomsten av dessa smältor kan indikera närhet till byggnader som förstörts vid brand, men de kan också vara spår av någon form av högtemperaturhantverk som exempelvis keramikbränning och smide. Dock förekom inte några smidesloppor eller metallsmältor i materialet så det lutar därmed mer åt husbränder och/eller keramikbränning. Det finns också enstaka fynd i det keramiska materialet som kan vara avfall från ett krukmakeri. Det rör sig till exempel om skröjbränd keramik (fnr 337, 164), kärl- och kakelugnsfragment med glasyr på brottytor (fnr 79, 111, 163) och kärl med defekta glasyrer (exempelvis fnr 79). Bland de noterade defekterna finns glasyrer som ”smält” av för

Figur 59. Skröjbränt yngre rödgods funnet i den västra delen av undersökningsområdet (fnr 337). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

hög temperatur, glasyr som inte täcker hela insidan av kärlet och ”keramikfnas” som fastnat i glasyren (se figur 60). Ovanstående fynd är funna i lager från 1600-talet (Fas 218:3 och 218:7). Fynden är dock alldeles för få för att vara belägg för ett krukmakeri. Dessutom har defekta kärl ofta sålts som sekundagods. Det nära rumsliga sambandet med tidigare undersökt kruk- och kakelmakeriavfall, vilket även tidsmässigt överensstämmer med ovanstående fynd, är emellertid intressant. Keramiskt avfall som påträffats i gränsen mellan tomt 218 och 219 tyder på att ett krukmakeri kan antas ha legat på någon av dessa tomter. Därför är det sannolikt att det nu funna materialet, åtminstone delvis, härrör från denna produktion men att krukmakeriet snarare legat på tomt 219, väster om undersökningsområdet.

Några spår efter skomakeri var inte synliga i det arkeologiska materialet. En möjlig orsak till detta skulle kunna vara att ett sådant hantverksavfall med ganska stor sannolikhet hamnade i avfallskontexter på tomtens bakgårdar – den del av tomten som inte omfattades av undersökningen.

Figur 60. Fragment av kärl med defekta glasyrer insamlade från i en av de äldsta avfallsgroparna KG 15/ KG 17 (fnr 79). Foto Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Tiden före 1600-talet

Skriftliga källor omnämner olovlig bebyggelse och kålgårdar längsmed Ågatan, mellan S:t Lars kyrkogård och Stångån, under slutet av 1400-talet. Utifrån dokumenten tycks bebyggelsen vara spontant framvuxen och svår att avhysa. Några arkeologiska lämningar efter dessa medeltida aktiviteter har dock aldrig påträffats i området. Det gäller även resultatet vid den aktuella undersökningen. Möjliga förklaringar till avsaknaden av huslämningar från denna tid kan vara att de varit enkelt konstruerade och att det kanske inte rörde sig om speciellt många hus. Huruvida bebyggelsen var helt nyligen uppförd år 1486, i samband med det första omnämnet, eller huruvida avhysningen slutligen lyckades, efter den sista notisen 1493, omnämns inte i det skriftliga materialet. Om så var fallet fanns bebyggelsen endast en kort period om 10-20 år i slutet av 1400-talet. Ett sådant faktum kan också vara en förklaring till avsaknaden av arkeologiska lämningar och fynd från perioden.

Vid den aktuella undersökningen påträffades dock odlingslager och ett dike vilka sannolikt härrör från tiden före bebyggelsens tillkomst, det vill säga före 1600-talet. Diket påträffades i ett understa skikt av

odlingslagret – ungefär 0,2 m ovan den orörda bottnen (jfr sektion 4762 och 4770). Makrofossil i ett avsatt lager i botten av diket innehöll fiskfjäll, trä- och kolfragment, fragment av obrända och brända ben samt bränt sädeskorn vilket kan peka på att det rör om köksavfall, använt som jordförbättring av odlingsjord. Sädeskornet har daterats med hjälp av ¹⁴C-analys till perioden ca 1280-1400. Det är rimligt att anta att diket legat i eller i nära anslutning till en kålgård under senmedeltiden.

I odlingsjorden hittades också en bit så kallad Östersjökeramik. Keramiken kan utifrån typ dateras till perioden ca 1000-1200. Förutom denna skärva finns inte några lämningar från tidig medeltid inom det undersökta området. Fyndet har sannolikt ett samband med aktiviteter kring S:t Larskyrkan vars kyrkogård var mycket stor under dessa två århundranden. Vid tidigare undersökningar i området kring S:t Larskyrkan har också enstaka spår efter förhistoriska aktiviteter framkommit. Det gäller fynd av förhistorisk keramik och datering av djurben och kol till perioderna bronsålder och järnålder. Lämningar från denna tid hittades inte in det undersökta området vid Farbror Melins torg.

Figur 61. Tre små barn poserar på innergården till tomt 65. Året är 1943. Foto Bild Linköping.

Figur 62. Tomt nr 66 fotograferad från Repslagaregatan. I bakgrunden ses Weiders hus som byggdes i början av 1900-talet och revs i slutet av 1960-talet. Därefter uppfördes EPA-huset, sedermera kallat Tempo- och (idag) Åhléns-huset. Foto Bild Linköping.

Figur 63. Farbror Melins torg från 1940-talet till 2017. De översta bilderna på vänster sida är fotograferade 1946; de i mitten är från två olika tillfällen på 1960-70-talet; de nedersta är från år 2000. På höger sida ses Farbror Melins torg efter omgestaltningen 2014. Arkivfoton: Bild Linköping. Foto 2017: Emma Karlsson, Östergötlands museum.

Referenser

- Bergold, H & Bäck, M. 2004. *Handled with care – on the typology and symbolism of redware pottery*. Published in Muinaistutkija 2, 2004. Helsinki.
- Bäck, M. 2014. Keramikbruk och brukskeramik i kvarteret Gesällen i Kalmar ca 1600-1800. I: *Kvarteret Gesällen 4 och 25 samt del av Kvarnholmen 2:2. Särskild arkeologisk undersökning*. UV Rapport 2014:93. Red. Göran Tagesson
- Dutra Leivas, I. 2014. Personliga föremål. I: *Kvarteret Gesällen 4 och 25 samt del av Kvarnholmen 2:2. Särskild arkeologisk undersökning*. UV Rapport 2014:93. Red. Göran Tagesson.
- Ersgård, L (red.) 2013. *Visioner och verklighet. Arkeologiska texter om den tidigmoderna staden*. Göteborgs universitet. Institutionen för historiska studier.
- Feldt, A-C. 2005. *Felbränd keramik och modern teknik - fjärrkyla genom det medeltida Linköpings östra delar*. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2005:63.
- Feldt, A-C & Tagesson, G. 1997. *Två gårdar i biskopens stad. Om den arkeologiska undersökningen i kvarteret Brevduvan, Linköping 1987 och 1989*. Östergötlands Fakta 3. Östergötlands museum.
- Feldt, A-C & Wastesson Jonsson, A. 1994. *Gamla polishuset. Kv Bokbindaren 27*. Linköping stad. Rapport. Östergötlands länsmuseum.
- Grefbäck, B. 1944. *"Farbror Mellin" och hans täppa i Linköping. Några minnen om en ungdomens vän och hjälpare*. Linköpings stifts julbok. Linköpings stifts ungdomsråd. Linköping.
- Haggrén, G. 2014. Glasfynden från kv Gesällen. I: *Kvarteret Gesällen 4 och 25 samt del av Kvarnholmen 2:2. Särskild arkeologisk undersökning*. UV Rapport 2014:93. Red. Göran Tagesson.
- Haltiner Nordström, S och Pettersson, C. 2013. *Vapensmedernas gårdar. Arkeologiska undersökningar vid Smedjegatan, Faktorismide, köpenskap och bebyggelse 1620-1950*. Jönköpings Läns Museum. Arkeologisk rapport 2013:48
- Heimdahl, J. 2013. Makrofossil I: *Kvarteret Bokbindaren 28. Hemma hos fröken Löfgren – från 1600-talets kronotomter till 1700-talets hantverksgårdar*. Östergötland Linköpings stad och kommun. Tagesson, G. UV Rapport 2013:31.
- Heimdahl, J & Nordström, A. 2012. *Trädgårdsarkeologi i Kv Lyckan*. Norrköping stad och kommun. RAÄ 96. UV Rapport 2012:180.
- Hök, I. 1968. *Gatunamn i Linköping*. Linköping.
- Hörfors, O. 1992. Kv Borgmästaren 11, *Repslagaregatan/Ågatan, Linköping, Östergötland*. Rapport. Östergötlands länsmuseum.
- Kaliff, A. & Tagesson, G. 2005. Linköpingsbygden. I: *Liunga. kaupinga: kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*. Kaliff, A., Tagesson, G. (red.) Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, E. 2013. *Gravar, gator och gårdar. Arkeologi runt S:t Larskyrkan*. Östergötlands museum. Avdelningen för arkeologi och byggnadsvård. Rapport 2013:16.
- Karlsson, E. 2015a. *Ett schakt i Ågatan*. Östergötlands museum. Avdelningen för arkeologi och byggnadsvård. Rapport 2015:18.
- Karlsson, E. 2015b. *Fjärrvärme i Badhusgatan och Repslagaregatan. Spår efter krukmakeri*. Östergötlands museum. Avdelningen för arkeologi och byggnadsvård. Rapport 2015:49.
- Karlsson, E. 2015c. Farbror Mellin. Trädgårdsälskaren som gett namn åt ett torg. I: *Arkeologi i Östergötland*. Statens historiska museer. Östergötlands museum. Linköping.
- Lindberg, F. 1976. *Linköpings stads historia 3. 1567-1862 samhälls- och kulturliv* (2:a upplagan).
- Lindqvist, G. 1987a. Nedgången stad. I: *Linköping 700 år*. Meddelande från Östergötlands länsmuseum. Red Gunnar Lindqvist.
- Lindqvist, G. 1987b. Ett traditionellt hantverk. I: *Linköping 700 år*. Meddelande från Östergötlands länsmuseum. Red Gunnar Lindqvist.
- Lindqvist, G. 2015. Krukmakarens lergods: Städernas och landsbygdens lergods från senmedeltid till modern tid. I: *Keramik & porslin i Sverige genom 7000 år: från trattbägare till fri keramik*. Red. Bengt Nyström. Stockholm.
- Modén Eva. 2010. *Biskopens palats i Liunga kauping. ¹⁴C-datering av Linköpings slotts äldsta delar*. Linköpings stad och kommun, Östergötlands län. Östergötlands länsmuseum. Rapport 2010:103.
- Olsson, N. 1944. *Ågatan 7-17*. Stencil. Östergötlands museums topografiska arkiv.
- Romedahl, H. 2012. Verkstadslämningarna i Kv Mästaren. I: *Kvarteret Mästaren, Kalmar län och stad*. Nordström, A och Tagesson, G. UV Rapport 2012:104.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder: materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Lund Studies in Medieval Archaeology.

Stilborg, O, Lindahl, A, Brorsson, T & Gardelin, G. 2002. *Keramik i Sydsverige: en handbok för arkeologer*. Keramiska forskningslaboratoriet. Red. Anders Lindahl, Deborah Olausson, Anne Carlie. Malmö.

Tagesson, G. 2002. *Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Linköping.

Tagesson, G. 2013. *Kvarteret Bokbindaren 28. Hemma hos fröken Löfgren – från 1600-talets kronotomter till 1700-talets hantverksgårdar*. Östergötland Linköpings stad och kommun. UV Rapport 2013:31.

Århem, B. 2004. Kakel från underjorden: arkeologiska fynd från Stockholms innerstad. I: *Blick: Stockholm då och nu*. Stockholms stadsmuseiförvaltning. 1. 2004.

Östgöta Correspondenten, 2011. *Farbror Mellins torg finns bara här*. 22 dec 2011.

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Akt 05-lin-164. 1800. Tomtmätning (inkl beskrivning). Linköpings stad. Östergötlands län.

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt D64-1:48. 1700. Avritning. Linköping stad. Östergötlands län.

Akt D64-1:22. 1757. Mätning (inkl beskrivning). Linköpings stad. Östergötlands län.

Akt D64-1:29. 1800. Tomtmätning. Linköpings stad. Östergötlands län.

Akt D64-1:34. 1854. Tomtmätning. Linköpings stad. Östergötlands län.

Linköpings stadsarkiv

Kalender över fastighetsbeteckningar och gatuadresser i Linköpings stad år 1930.

Tomtkartor. Kv Bokbindaren:

- Karta över tomt No 64a, S:t Lars kvarter uti Linköpings stad. Linköpings byggnadsnämnds arkiv akt nr 105:19. Upprättad 1896.
- Karta över tomt No 64b, S:t Lars kvarter uti Linköpings stad. Linköpings byggnadsnämnds arkiv akt nr 105:21. Upprättad 1894.
- Karta över tomt No 65, S:t Lars kvarter uti Linköpings stad. Linköpings byggnadsnämnds arkiv akt nr 105:18. Upprättad 1899.

- Karta över tomt No 66, S:t Lars kvarter uti Linköpings stad. Linköpings byggnadsnämnds arkiv akt nr 105:16. Upprättad 1888.

Linköpings stadsbibliotek

Linköpings stads adresskalender 1922.

Linköpings stads adresskalender 1928.

Linköpings stiftsbiblioteks samlingar

Linköpings stad. 1696. Geometrisk grundritning. Anders Nilsson. Fotolitografiskt nytryck.

Östergötlands museums arkiv

Topografiska arkivet. Linköping stad, kv Bokbindaren. Tidningsklipp, fotografier m m.

Inventeringar: byggnader. 1944. Linköpings stad med uppmättningsritningar från 1928 och 1933.

Muntligen

Nilsson Schönborg, Göte. Arkeolog/forskare. Augusti 2017.

Nyberg, Petter. Osteolog. Östergötlands museum. Augusti 2017.

Internet

Bild Linköping. Digitalt museum. www.digitaltmuseum.se. 2017-08-14.

De klassiska pipmodellerna. (Pipor och pipvård.) Svenska pipklubben. www.yumpu.com 2017-08-16

Tekniska uppgifter

Fastighet	Farbror Melins torg, Repslagaregatan och Ågatan
Stad och kommun	Linköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnummer	Linköping 153:1
Digitala fastighetskartans blad	64F 7d SO
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH70
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning
Länsstyrelsens dnr	431-12402-13
Länsstyrelsens handläggare	Bertha Ekstrand Amaya
ÖM dnr	75/14
ÖM projektnr	531555
ÖM Intrasisnr	2014001
Beställare	Linköpings kommun
Kostnadsansvarig	Linköpings kommun
Projektledare	Emma Karlsson
Biträdande projektledare	Viktoria Björkhager
Personal	Ann-Charlott Feldt, Mats Magnusson, Lasse Norr och Fredrik Samuelsson
Rapportarbete	Helén Romedahl, Emma Karlsson
Fältarbetstid	2014-04-04–05-21, 2014-11-26
Totalt undersöktes	130 m ²
Fynd	C4667:1-448
Foto	Digitala
Analys	Makro, ¹⁴ C, osteologi
Grafik	Helén Romedahl, Emma Karlsson
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.

Ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriverket MS2008/06551
ISSN 1403-9273 Rapport 2016:9 © Östergötlands museum

Slutligen - ett stort tack till Olle Didriksson och medarbetare
vid NCC Roads för er samarbetsvilja och stora tålamod.

Undersökningen på Farbror Melins torg berörde flera historiska stadsgårdar i den östra delen av Linköping. De äldsta lämningarna inom undersökningsområdet var odlingslager, daterade till medeltiden och 1600-talet. I början av 1600-talet kom området att bebyggas. De mest välbevarade lämningarna var 1600- och 1800-talsbebyggelsen medan 1700-talsbebyggelsen var betydligt mer fragmentarisk. Vidare visar jordanalyser att man på en av tomtarna bedrivit tobaksodling under 1700-talet. Det tillvaratagna fyndmaterialet utgörs bland annat av keramik, mynt och diverse andra metallföremål.

ISSN 1403-9273
Rapport 2016:9